

**STORSERBISK OG ISLAMISTISK
INFILTRATION I BOSNIEN
OMKRING 1990**

Frederik Stjernfelt

DIIS REPORT 2009:24

© Copenhagen 2009

Danish Institute for International Studies, DIIS

Strandgade 56, DK-1401 Copenhagen, Denmark

Ph: +45 32 69 87 87

Fax: +45 32 69 87 00

E-mail: diis@diis.dk

Web: www.diis.dk

Cover Design: Carsten Schiøler

Layout: Allan Lind Jørgensen

Printed in Denmark by Vesterkopi AS

ISBN 978-87-7605-367-3

Price: DKK 50.00 (VAT included)

DIIS publications can be downloaded
free of charge from www.diis.dk

Hardcopies can be ordered at www.diis.dk

Indhold

Forord	5
Beograd som dukkefører	7
I hvilket omfang styrede serbiske agenter Bosnien under krigen? Aleksandar Vasiljevic, Munir Alibabic	
Kaffekandestaten	31
Hvad var det politiske mål for de bosniske muslimer – et samlet Bosnien eller en lille islamisk stat? Sefer Halilovic, Fikret Muslimovic	
Præster, kanoner, gangstere ...	44
Religionens røde tråd i Bosnien – fra krig over mujahediner til nu Evan Kohlmann, Djordje Slavnic, Senad Pecanin	
Interviewede personer	57
Forkortelser	59
Litteratur	61

Forord

De følgende artikler bygger på interview foretaget i Beograd og Sarajevo i januar 2009 – med Aleksandar Vasiljevic, leder af Den Jugoslaviske Forbundshærs efterretningstjeneste KOS indtil maj 1992, Munir Alibabic, tidligere leder af det bosniske hemmelige politi, Sefer Halilovic, leder af den bosniske hær indtil sommeren 1993, Fikret Muslimovic, leder af KOS i Bosnien før krigen og præsident Izetbegovics højre hånd under krigen, Djordje Slavnic, Sarajevo-serber og universitetsprofessor, samt Senad Pecanin, redaktør af den kritiske Sarajevo-avis DANI (se nærmere i listen over interviewede bagerst i teksten).

Interviewene forfølger bestemte spor: krigsudbruddet i Bosnien 1992, den serbiske infiltration af det muslimske parti SDA i Bosnien, dette partis import af internationale mujahediner under krigen og spørgsmålet om, hvorvidt SDA's officielle demokratiske pluralisme skjulte en islamisme, der bevirkede, at partiet reelt var enig med de bosniske kroaters og serberes partier om statens deling, på trods af at partiet officielt bekendte sig til et samlet Bosnien. For så vidt viderefører interviewene de undersøgelser, jeg har publiceret sammen med Jens-Martin Eriksen i bøgerne *Hadets anatomi* (2003) og *Krigens scenografi* (2004). Samtalerne berører også andre emner, såsom aktørernes bedømmelse af den aktuelle situation. I det omfang, jeg skønner, at disse centrale figurers vurderinger kan have interesse, har jeg ladet sådanne digressioner stå.

Siden Eriksens og mine bøger udkom, er undersøgelser af krigen i Bosnien gledet fra at være avisstof til at have karakter af historiografi. Med den øgede viden, vi efterhånden har, øges kompleksiteten af de beskrevne forhold samtidig, ikke mindst takket været domstolen i Haag og dens omfattende udredningsarbejde. Disse undersøgelser når derfor næppe det samme, bredere publikum, som de to nævnte bøger nåede. Derfor er jeg glad for, at DIIS har tilbudt at mangfoldiggøre dem i tilknytning til et seminar 12. januar 2010. Jeg er da også overbevist om, at forståelsen af nogle af de endnu mange dunkle punkter i den bosniske krig er vigtig – også for at begribe den aktuelle bosniske situation, både den fortsatte etniske splittelse i staten og dens forbindelse til serbisk politik og til internationale islamistiske netværker. Men også for spørgsmålet om failed states og state building i bredere perspektiv.

København, november 2009

Beograd som dukkefører

I hvilket omfang styrede serbiske agenter Bosnien under krigen?

Vi kender det efterhånden vedtagne billede af krigen i Bosnien fra 1992-95. Den serbiske parts adfærd var i stort omfang planlagt og støttet fra Beograd, de bosniske kroater tilsvarende fra Kroatien, og begge parter var orienterede mod en deling af Bosnien – mens de overvejende muslimske bosniere kæmpede for at bevare den multietniske stats enhed. Da bosnierne var svagt bevåbnede, mens kroaterne og især serberne var veludrustede, faldt størstedelen af ofrene på bosniakisk side, både militært og civilt.

Der er næppe mange, der længere tror på alternative varianter, f.eks. den om at den serbiske side i virkeligheden var de uskyldige ofre for et internationalt komplot – men alligevel er der mange mærkværdige, dunkle spørgsmål, der står tilbage. Hvorfor kunne både serbere, kroater og muslimer opstille og bevåbne omfattende paramilitære styrker i 1990-91, uden at den mægtige jugoslaviske forbundshær, JNA, greb ind? Hvor tidligt var den serbiske plan for etnisk udrensning af de serbiske dele af Bosnien konciperet? Hvor stærk var den islamistiske strømning i de bosniske muslimers parti, SDA, der måske snarere stræbte efter en ren muslimsk stat i modstrid med partiets officielle, multietniske mål?

Mange stemmer og indicier peger til og med på, at nogle af disse spørgsmål måske hænger sammen. For hvis en stærk strømning blandt muslimerne i virkeligheden ikke var multietnisk, men stræbte efter en særskilt muslimsk statsdannelse – ja, så havde man måske i virkeligheden mere tilfælles med de radikale bosniske serbere og kroater, der hver for sig også gerne ville have et etnisk rensset område. Så var man måske reelt enige med dem om at dele Bosnien – og om at krigen skulle bruges til at etablere rene etniske områder som forudsætning for en deling? I så fald handlede krigen mere om, hvor grænserne skulle gå mellem de tre enheder. Hvis dette har noget på sig – siger mange røster i Bosnien – så var der måske også større enighed mellem de bosniske parter og de dele af den stærke serbiske elite i Beograd, der stræbte efter et Storserbien. I så fald handlede krigen ikke kun om tre nationalistiske parter, der sloges om Bosnien – så handlede den på et højere niveau om disse tre parters fælles kamp imod antinationalister og demokrater på alle sider, der stræbte efter, at parterne kunne leve sammen uden at skære stater over i småbidder?

En variant af denne teori placerer et meget stort ansvar hos KOS – den jugoslaviske hærs efterretningstjeneste, der i det gamle Jugoslavien besad et omfattende netværk over hele staten. Teorien kan lyde sådan her: KOS havde – takket være sit omfattende netværk – sidst i 1980'erne agenter i alle de spirende nationaliststrømninger i Jugoslavien. Da den bosniske hær blev oprettet i 1991, var den et kludetæppe af det tidligere territorialforsvar, den nyoprettede Patriotiske Liga, såkaldte afhoppere fra forbundshæren JNA samt politistyrker under det bosniske indenrigsministerium fuldt af gamle kommunister – dette kaos gav rig mulighed for monitorering af gamle og placering af nye agenter. KOS anvendte nu disse agenter til at *radikalisere* disse nationaliststrømninger, således at KOS i en vis forstand formede sine egne fjender. Det var så i KOS' interesse, at disse fjender skulle fremstå som meget radikale; f.eks. i de bosniske muslimers tilfælde, at deres parti SDA skulle fremstå som stærkt islamistisk. Dette kunne tjene flere mål: Dels at disse nye strømninger blev delegitimeret som udemokratiske, dels at man dermed skabte fjender, som man kunne forhandle opdelingen af landet med, således at de rabiater kroater og muslimer kunne spises af med hvert sit hjørne af Bosnien, mens serberne løb med broderparten. Her ville reelt liberale, demokratiske, antinationalistiske politikere, der kunne være i stand til at samle Bosnien på tværs af de nationale grupper, være en større fare for det storserbiske projekt end fjender skabt med fuldt overlæg. Den liberale eksilbosnier Adil Zulfikarpasic, der deltog i grundlæggelsen af de bosniske muslimers parti, SDA, i 1990, var netop sådan en figur med international erfaring og netværker. I hans erindringer beskrives en proces, hvor han langsomt skubbes ud af partiledelsen af radikale islamister – samtidig med at partiets massemøder rundt om i Bosnien mere og mere domineres af radikale paroler, grønne faner, tilslørede piger, mujahediner og i det hele taget islamisme, der var fremmed for den bosniske muslimske tradition. Zulfikarpasic blev mistænksom og fik via den kroatiske hemmelige tjeneste adgang til dossieret på en af SDA's grundlæggere, Salim Sabic – der viser sig at have været agent for det serbiske indenrigsministeriums hemmelige politi, SDB, hele vejen igennem. Zulfikarpasic er således overbevist om, at styrkelsen af partiets *hardlinere* omkring figurer som den senere præsident Izetbegovic, våbensmugleren Hasan Cengic, Omer Behmen og andre var et overlagt produkt af manipulation fra KOS' og SDB's side. Mange informanter tøver ikke med at udpege andre sådanne agenter i partiet, såsom Fikret Muslimovic, der fra den ene dag til den anden gik direkte fra at være KOS-leder i det kommunistiske Bosnien til at blive 'grøn' og til at overtage Izetbegovic' militære efterretning i det selvstændige Bosnien. En sådan teori fremføres f.eks. af den første leder af den bosniske hær, Sefer Halilovic, der blev fjernet fra hærførerposten i 1993 – ifølge ham selv fordi hans kamp for et samlet Bosnien i stigende grad kom i konflikt med Izetbegovics og konsorters, der foretrak en ren muslimsk ministat i

Centralbosnien med centrum i trekanten Sarajevo-Zenica-Tuzla. Ja, nogle hævder endog, at selve SDA's leder Izetbegovic blev hyret af KOS, da han midt i 1980'erne sammen med partiets andre hardlinere sad fængslet for islamisme.

Det er jo en sumpet affære at undersøge denne slags konspirationsteorier. Jeg forsøger mig med en naiv og direkte tilgang: at spørge de involverede selv.

General Aleksandar Vasiljevic var leder af hærens efterretningstjeneste, KOS, i Beograd, indtil han blev fyret af Milosevic i maj 1992, kort efter den bosniske krigs udbrud og kort før opdelingen af hæren og oprettelsen af de bosniske serberes egen hær. Fyringen fremstod som en del af en større militær og politisk rokade, der havde til formål at skjule den serbiske involvering i Bosnien ved at give de derboende serbere deres egen hær, der ganske vist overtog både generaler (som Ratko Mladic), tanks, artilleri og lønmidler fra forbundshæren. Samtidig tillod rokaden, at en række generaler, begyndende med øverstbefalende Kadijevic i januar 1992 og kulminerende med en hel række højtstående officerer i maj 1992, blev presset ud eller afskediget – uden at årsagen i alle tilfælde var klar.

Vasiljevic er nu en vidende, venlig og meddelsom pensionist – men han er ikke nem at stille spørgsmål. Ethvert spørgsmål modtages med beskeden om, at det kræver et meget omfattende forkundskab, som han så giver sig til at fremlægge – og som nærmer sig hans detaljerede version af hele radikaliseringsforløbet frem til krigen, og som underbygges med nøjagtige datoer og klokkeslæt, der hentes frem fra medbragte kalendere. Jeg har her medtaget en del af disse redegørelser, selvom de falder uden for det centrale emne, fordi de udgør en central aktørs sammenhængende opfattelse af radikaliseringsforløbet. En gennemgående linje i hans fremlæggelse er fastholdelsen af, at forbundshæren JNA – og med den efterretningstjenesten KOS – var neutrale helt frem til Vasiljevics afgang i 1992, dvs. hele vejen igennem krigen i Kroatien 1991 og krigsudbruddet i Bosnien i april-maj 1992. Man kendte til fremvæksten af både serbiske, kroatisk og muslimske paramilitære styrker – men man blev forhindret af præsidentrådet i at afvæbne styrkerne. Vasiljevic nævner således, at man var vidende om den alternative kommandovej, der voksede frem i det serbiske indenrigsministerium under Milosevic, via Jovica Stanisic til Arkan og de andre ledere af de omfattende paramilitære styrker:

“Vi kendte godt til det serbiske indenrigsministerium – Jovica Stanisic og ‘Frenki’ Simatovic – men vi havde ingen autorisation til at handle imod dem. Da kroaterne afviste at aflevere deres våben, sendte Milosevic Dragan Filipovic og ‘Frenki’ Simatovic

til Knin (hovedbyen i det serbiske område i Kroatien) med den opgave at organisere de serbiske militære enheder i Krajina, anført af Dragan Vasiljkovic, den berømte 'Kapetan Dragan'. Han var fra Australien og uddannet dér – ingen kendte dengang hans rigtige navn – han blev leder af Golubic-lejren tæt på Knin og trænede deres specialstyrker. Så spørgsmålet er, hvorfor ingen almindelig person fra det serbiske indenrigsministerium var involveret i dette – sikkert fordi det ville afsløre Serbiens involvering på en anden republiks territorium. I samme kommandolinje i indenrigsministeriet var Arkans, Seseljs og Vuk Draskovics korps af frivillige – der alle formelt var ikke-institutionelle organisationer, men som var styret af udvalgte folk fra det serbiske indenrigsministerium og det serbiske efterretningsvæsen. Medlemmer af sådanne enheder blev også kriminelle uden for kontrol og skabte problemer.”

I løbet af vinteren 1991-92 fyldes Bosnien af styrker fra forbundshæren, der trækkes tilbage fra Kroatien, og som indtager strategiske positioner, dels i områder i Nordvest og Sydøst med serbisk befolkningsflertal, dels omkring strategiske byer såsom Sarajevo. Forbundshæren er således massivt til stede i Bosnien. Jeg spørger derfor:

Hvornår kendte JNA til dannelsen af paramilitære styrker i Bosnien?

“20. september 1991. Jeg spurgte engang Izetbegovic, hvordan kunne han være tavs, når HOS dræbte folk? I oktober 1991 blev en brovagt dræbt af HOS – han svarede bare: ‘Selv i Titos tid var Vesthercegovina aldrig en del af Bosnien’. Hertil sagde jeg: ‘Jamen, serberne i Østhercegovina vil også gerne forlade Bosnien, men De vil ikke tillade dem det!’ Tidligt i april 1992, i Ljubaca tæt på Tuzla, dræbte Den Patriotiske Liga (PL) lederen af militærpolitiet. Sidst i april 1992, i Zupna mellem Tuzla og Zvornik, blev en JNA-soldat dræbt af organiserede grupper, der var imod JNA, og som JNA hævdede, var en tjetnikhær, der havde besat Bosnien. I anden halvdel af 1991 ville Kroatien implicere Bosnien og Makedonien i krigen. Tudjman sendte to særlige udsendinge til Sarajevo – Merganic Rahib og Dalibor Brosavic, der var eksperter i organisering af paramilitser – for at assistere muslimerne og for at danne forbindelse fra Zagreb til Sarajevo og Skopje.”

Men hvorfor var det umuligt for JNA at forhindre dannelsen af paramilitære styrker i Bosnien?

“Den Patriotiske Liga blev dannet september 1991 – nøglerollen blev spillet af fire tidligere JNA-officerer, der dannede en centralstab i Sarajevo plus ni regionalstabe for forskellige dele af Bosnien samt en ellefte stab for Sandzak og Kosovo, altså også

områder i Serbien: Deres forestilling var, at alle jugoslaviske muslimer skulle samles i én stat! De var velorganiserede og overtog territorialforsvaret i det meste af Bosnien, men var ikke så vel bevæbnede. De blev forsynet fra Kroatien, fra den kroatiske hærs 108. brigade. Vi anholdt Vahid Karavelic, der stod bag PL's attentat på JNA-garnisonen i Tuzla. Izetbegovic og Gligorov (Makedoniens præsident) besluttede at opfordre alle muslimer og makedonere til at forlade JNA og ikke besvare indkaldelsesskrivelser. Således blev JNA i Bosnien gradvist serbisk. Hvad gjorde de bosniske serbere så? De behøvede ingen paramilitser, de var jo i 'JNA' og afventede den formelle tilbagetrækning af JNA. Vi fulgte og dokumenterede udviklingen her langt mere præcist end i Kroatien; hemmelige møder, vigtige personer, og den militære stab havde møder med ledelsen i Sarajevo. Den 15. oktober og 25. december 1991 afslørede general Kadujevic vores dokumentation for eksistensen af paramilitser i Bosnien, og det blev besluttet, at det bosniske indenrigsministerium skulle forberede konkrete planer for afvæbningen af alle paramilitære styrker i Bosnien. I januar 1992 var der et møde med indenrigsministeriet i Sarajevo for at vise dem, hvordan man afvæbner paramilitser, men forudsætningen var, at alle tre politiske ledere i Bosnien skulle afvæbne deres egen gruppe. Det tilsluttede de sig – men ingen af dem gjorde det. I begyndelsen af december 1991 kontaktede jeg den bosniske indenrigsminister Alija Delimustafic, der var projugoslavisk, for at få ham til at skaffe og bevare fred i Bosnien – med 39 bestemte mål, bygninger og strategiske punkter, der skulle besættes af JNA, som skulle kontrollere og afvæbne alle køretøjer. I afslutningen af 1991 var der beslaglagt 8.000 våben, og SDA's ødelæggelse af fem broer over Drina blev forhindret – vi bevarede således freden i seks måneder. Men dette blev forhindret af kriminelle medlemmer af det bosniske indenrigsministerium. Da afvæbningsmødet i januar 1992 fejlede, informerede vi rest-præsidentrådet i Beograd om Bosnien, og vi anbefalede anholdelsen af de førende ledere af PL, Sefer Halilovic, Vahid Karavelic, Ejup Ganic, Stjepan Kljuic osv. – men vi fik intet svar fra præsidentrådet!”

Ifølge Vasiljevic var det således præsidentrådet i Rest-Jugoslavien (der via Borisav Jovic i praksis var underlagt Milosevic), der forhindrede forbundshæren i at standse opbygningen af parallelle hære hos de enkelte nationale grupper.

Hvorfor fik De ikke svar fra præsidentrådet?

“De havde deres egne agendaer. Serberne havde jo allerede grundlagt deres SAO'er – autonome områder i Bosnien. De ville dele Bosnien. General Blagoje Adzic blev meget vred – han havde nu erstattet Kadujevic som hærleder – og jeg sagde: 'Jeg tager over til Izetbegovic og fortæller ham, hvad vi ved.' Så 5. februar 1992 rejste jeg over

til Izetbegovic – den eneste anden til stede var Delimustafic. Izetbegovic benægtede simpelt hen eksistensen af PL – det troede han ikke på. Jeg viste ham en kopi af ordren om oprettelsen af PL. Han svarede: ‘Der står intet vendt imod JNA i den skrivelse.’ Jeg viste ham et dokument om blokade af kasernerne, angreb på militærslagte og våbentyveri. Han sagde: ‘De er en klog mand – De kan se, det er en forfalskning, lavet af nogen der vil fremkalde en konflikt mellem JNA og Bosnien.’ Så viste jeg ham en video af et regionalt stabsmøde i PL og sagde: ‘Hvordan kan De herefter se mig i øjnene?’ Omsider accepterede han PL’s eksistens, men løj stadig: Han lovede, han ville tage forholdsregler til at opløse PL. Han foranstaltede i stedet en undersøgelse af, hvordan vi havde fået information om PL.”

Så der var enighed mellem radikale serbere og radikale muslimer om Bosniens deling?

“Bestemt!”

Vasiljevics og store dele af den øvrige hærledelses afgang i foråret 1992, i forbindelse med den omfattende omdannelse af forbundshæren og skabelsen af VRS, den bosnisk-serbiske hær, rummer mange dunkle punkter.

Hvorfor trådte general Kadrijevic tilbage som oberstbefalende 9. januar 1992, lige efter krigen i Kroatien og før den i Bosnien?

“Det kræver en længere redegørelse. Efter Titos død i 1980 kom der ingen nye ledere forskellige fra de partipolitiske kadrer, og indtil 1986 var der ingen tegn på spændinger imellem republikkerne, men så, i 1986, begyndte det i Slovenien med et krav om større magt til republikkerne. Det var et hovedemne i Slovenien, den mest udviklede republik, der i det jugoslaviske system var forpligtet til at støtte de mindst udviklede republikker, især Kosovo, der var en selvstændig del af Serbien. Allerede dengang fulgte KOS naturligvis aktiviteterne i hæren. Vi havde allerede alvorlige problemer med Kosovo i 1981 og registrerede dengang den første terroristgruppe inden for Den Jugoslaviske Forbundshær, JNA. I årene fra 1981 til 1986 var der hele tre forsøg på forgiftning af fødevarer i hæren – på en slovensk kaserne, i officerskantininen i Mostar og i Paracin. I september 1987 var der en terroristhandling i Serbien, hvor en soldat dræbte fire sovende soldater og sårede fem andre. Så der var organiserede terrorgrupper i hæren allerede før 1986. Alt i alt registrerede vi 241 tilfælde af forsøg på at etablere albanske terrorgrupper i hæren, med alt i alt cirka 1000 mulige medlemmer. Så oppositionsstrukturen begyndte at angribe JNA og andre ledelsesstrukturer i Serbien. Terrorangrebet i Paracin blev så brugt af Slovenien som en

undskyldning for ikke at sende deres JNA-rekrutter uden for Slovenien. I foråret 1988 angreb en gruppe unge intellektuelle omkring bladet Mladina så JNA og Jugoslavien – de stjal hemmelige dokumenter og publicerede dem, f.eks. det, der blev kaldt 'De lange knives nat', en JNA-manual for krisesituationer. Det var en undskyldning for JNA for at angribe slovenske borgere. Samtidig kom de første demonstrationer i Slovenien imod anholdelsen af fire personer fra Mladina. Admiral Mamula blev pensioneret (eller blev tvunget til det) som øverstbefalende og erstattet af Kadujevic. I Serbien var der i september 1987 på kommunistpartiets kongres naturligvis sket det, at Stambolic var blevet væltet, og Milosevic havde overtaget magten med sin 'antibureaukratiske revolution', og det man kan oversætte med 'folkets begivenhed'. Hovedtesen var, at Serbien var knægtet af Vojvodinas og Kosovos konstitutionelle rettigheder i 1974-forfatningen – i præsidentrådet var der otte medlemmer, selvom der kun var seks republikker, fordi de to områder havde egne medlemmer – så Serbien så det, som om man havde to stemmer imod sig selv. Sådan var det nu ikke i praksis, vil jeg understrege. 13.-15. marts 1991 blev der holdt møde i præsidentrådet efter store demonstrationer parallelt med en anden begivenhed, nemlig at Kroatien afviste at afvæbne paramilitære styrker, selvom man var blevet beordret til det 9. januar. Paramilitære styrker blokerede kaserne i Vinkovci og Vukovar – og det kroatiske politi var i konflikt med serbiske civilpersoner, der 1. marts angreb specialpoliti fra Zagreb-landsbyen Pakrac – og JNA greb ind mellem politiet og de civile serbere. For første gang skød kroatisk politi på JNA-personel – en ekstraordinær situation. Borisav Jovic, det serbiske medlem af præsidentrådet, spurgte Kadujevic, hvordan man skulle klare situationen, og han fremlagde en plan om at forøge JNA's kampstyrke på højere niveauer, at erklære krigsretstilstand og at give hæren lov til at afvæbne alle paramilitære styrker i løbet af seks måneder. Derefter skulle der organiseres almindelige valg med henblik på at afgøre Jugoslaviens fremtid. Den 13.-15. marts mødtes præsidentrådet uden den slovenske repræsentant – Slovenien var ved at ugyldiggøre al lovgivning på føderalt niveau og på vej til at trække sig ud af Jugoslavien, og den slovenske repræsentant ville ikke legitimere krigsretstilstanden og mødte derfor ikke op. På mødet 13. marts stemte fire af de syv medlemmer for – Serbien, Kosovo, Vojvodina og Montenegro – Kroatien, Makedonien og Bosnien imod. Jovic var således i en position, hvor han kunne erklære krigsretstilstand, men nu argumenterede han for, at det behøvede *fem* stemmer, selvom der i praksis ikke længere var otte medlemmer [...] Min fortolkning af denne begivenhed var, at *hvis* Jovic ville have beskyttet Jugoslavien, kunne han have baseret beslutningen på disse fire stemmer. Nu blev Kadujevic i hemmelighed sendt til Moskva for at mødes med den russiske forsvarsminister Matjali om hovedspørgsmålet: Ville Rusland støtte en undtagelsestilstand i Jugoslavien. Han sagde nej. Kadujevic kom straks tilbage, og

Jovic indkaldte nyt møde den 15. marts, hvor han insisterede på, at det slovenske medlem skulle deltage – vel vidende, at han ville stemme imod – så nu stod stemmerne fire mod fire. Så trak Jovic sig formelt tilbage som formand for præsidentrådet, og hovedformålet med det var at presse hæren til et militærkup imod statsinstitutionerne, hvor hæren fik det ansvar for undtagelsestilstanden, som han ikke selv ville tage. I sin bog forsøger Jovic også at give hæren ansvaret – jeg vil sige, at han vil give JNA ansvaret for alle begivenheder fra marts 1991 til maj 1992 [altså krigen med Kroatien og krigsudbruddet i Bosnien, FS]. På den tid blev JNA angrebet fra alle sider – verbalt og militært, anført af Kroatien. Et eksempel: Mellem 1988 og 1992 blev der registreret 459 tilfælde af angreb på medlemmer af hæren eller på kaserner, og halvdelen af dem var i Kroatien – 106 af dem i 1991 alene, omfattende drab på soldater fra JNA, der begyndte 1991 i Split. Men i den periode var hærens eneste opgave at stille sig imellem paramilitære styrker fra begge sider. I vestlige medier blev dette fremstillet som JNA-angreb. I august 1991 besøgte lederen af den italienske efterretningstjeneste, general Ramponi, JNA's efterretningstjeneste, og da sagde han, at der var omfattende JNA-tilstedeværelse i Kroatien, men der var kun fire bataljoner, mindre end én brigade, uden for kasernerne – han blev så overrasket, at han ringede til den italienske udenrigsminister og sagde, at situationen i felten i Kroatien var fuldstændig anderledes. Så *inden* noget demokratisk valg i nogen republik i Jugoslavien var der forfatningsændringer i Kroatien – de kroatiske serbere ophørte med at være konstitutionelt folk og blev til nationalt mindretal, hvilket irriterede de kroatiske serbere. Så i løbet af første halvdel af 1991 opbyggede Kroatien militære styrker – så beslutningen var ikke at træde ud på lovlig vis, men ved hjælp af magt. Fra oktober 1990 havde de påbegyndt våbenimport og opstillingen af paramilitære styrker – det dokumenterede vi grundigt ved at filme general Martin Spegelj med skjult kamera. På samme tid dokumenterede vi opstillingen af paramilitære styrker i Krajina, i det serbiske Kroatien. I december 1990 diskuterede man afvæbningen af begge disse grupper på præsidentrådets møde nummer 91 og vedtog opløsningen af alle paramilitære styrker inden for 10 dage. Babic og Martić – de serbiske ledere i Krajina – tilbageleverede våben og fjernede barrikader, men HDZ-grupperne fra Kroatien gjorde ikke, bortset fra 400 symbolske våben, samtidig med at de importerede 18.000 Kalashnikov. Så JNA skulle afvæbne dem. Stipe Mesic bad Jovic om to dage mere – og så mobiliserede de alle deres militær- og politistyrker, hvilket førte til den serbisk-kroatiske krig. Tudjman var inviteret til præsidentrådsmødet 25. januar 1991, da filmen, der afslørede Spegeljs våbenimport, blev vist. Tudjman lovede afvæbning af styrkerne såvel som sagsanlæg imod den kroatiske forsvarsminister. To dage senere skiftede Tudjman mening og påbegyndte en kampagne, idet han hævdede, at det var politistyrker, man bevæbnede, ikke paramilitære styrker. De

trykte 40.000 politi-identifikationskort og gav enhver bevæbnet person et politiskilt – og iværksatte så offentlige protester mod JNA rundt om i Kroatien. Så kom præsidentrådsmøderne 13.-15. marts, som jeg fortalte om; nu mødte der serbiske delegationer fra Vestslavonien og Srem op og krævede deres våben tilbage, fordi kroaterne ikke havde afleveret deres. Så begyndte den illegale bevæbning af serbere med våben fra Territorialforsvaret (TO): Thompsons osv. Så det var *ikke* JNA, der distribuerede disse våben, det var våben fra det serbiske territorialforsvar, med autorisation fra det serbiske indenrigsministerium. I slutningen af februar 1991 erklærede serberne i Krajina sig selvstændige, og begivenhederne i Pakrac fulgte som resultat af det. Den 28. februar blev alle kroatisk politifolk i Krajina interneret og deres våben distribueret til serbiske paramilitære. I Slavonien etablerede Vestslavonien og Srem (Østslavonien) selvstændige serbiske enheder en måned senere end Krajina og henviste til kun at modtage ordrer fra Krajinas hovedstad Knin. Den 2. maj fulgte så angrebet i Borovo Selo, der var et kroatisk baghold på ubevæbnede serbere, der blev besvaret af Seseljs paramilitære styrker fra Serbien. JNA greb igen ind for at adskille de bevæbnede serbere og det kroatisk politi. Vi kendte godt til det serbiske indenrigsministerium – Stanisic og Simatovic – men vi havde ingen autorisation til at handle imod dem. Da kroaterne afviste at aflevere deres våben, sendte Milosevic Dragan Filipovic og ‘Frenki’ Simatovic til Knin (hovedbyen i det serbiske område i Kroatien) med den opgave at organisere de serbiske militære enheder i Krajina, anført af Dragan Vasiljkovic, den berømte ‘Kapetan Dragan’. Han var fra Australien og uddannet dér – ingen kendte dengang hans rigtige navn – han blev leder af Golubiclejren tæt på Knin og trænede deres specialstyrker. Så spørgsmålet er, hvorfor ingen almindelig person fra det serbiske indenrigsministerium var involveret i dette – sikkert fordi det ville afsløre Serbiens involvering på en anden republiks territorium. I samme kommandolinje i indenrigsministeriet var Arkans, Seseljs og Vuk Draskovics korps af frivillige – der alle formelt var ikke-institutionelle organisationer, men som var styret af udvalgte folk fra det serbiske indenrigsministerium og det serbiske efterretningsvæsen. Medlemmer af sådanne enheder blev også kriminelle uden for kontrol og skabte problemer.”

Hvad kendte De til Dobrica Cosics og Det Serbiske Akademis involvering i organiseringen af disse aktiviteter? Cosic har jo hævdet, at han deltog i at grundlægge både Knin-serbernes og de bosniske serberes parti og at udpege Raskovic og Karadzic som partiledere?

“Vi havde efterretningsofficerer i Knin, men vores prioritet var vores enheder dér – selv nu har jeg ingen konkret viden om kontakten mellem Cosic og Raskovic. Men det er logisk, at der var kontakt imellem dem. Vi kender jo også Cosics meget positive

bedømmelse af Karadzic. Det endelige resultat af afstemningerne i disse områder – Kroatien og Bosnien – hvor serberne var blandt de konstituerende folk (700.000 i Kroatien og 35 procent i Bosnien), var, at de blev nedstemt. Det var et problem. I stedet for en konsensus mellem alle befolkningsgrupperne blev de nedstemt. Så serberne organiserede deres egne afstemninger – med temaet: Vi vil forblive i Jugoslavien – og det nøgleproblem førte til krigen og dannelsen af Krajina-serbernes republik og Republika Srpska. Men deres intention var at forblive i Jugoslavien. For os i hæren, som i den situation objektivt var anført af en serbisk ledelse, var det vigtigt ikke at presse nogen til at bo, hvor de ikke ville. 24. januar 1991 blev der holdt et serbisk-slovensk møde i Beograd mellem den slovenske leder Milan Kucan og Milosevic, hvor resultatet var, at det serbiske folk anerkendte slovenernes ret til deres egen stat – med samme ret til det serbiske folk. Så et Rest-Jugoslavien skulle dannes af dem, der ikke ville forlade staten. JNA accepterede dette – for os så det ud som en fredelig løsning. Rest-Jugoslavien kunne opfattes som et Storserbien, men ingen i JNA talte om det. Min hovedtese er, at vi i hæren på denne måde blev presset ‘til at krydse floden, men stadig var tørstige’, som det hedder i et serbisk ordsprog.

Tilbage til Slovenien: Den 12. januar insisterede kroaterne på et møde mellem Kroatiens og Sloveniens forsvarsministre i Slovenien, hvor man i hemmelighed enedes om, at hvis JNA skred til handling i disse områder, ville de stå sammen imod JNA. 25. juni erklærede de sig selvstændige og udsendte toldpoliti i al offentlighed efter behandling i det slovenske parlament. Efter beslutning af general Kadijevic og premierminister Ante Markovic blev der sendt en styrke til de slovenske grænser for at genetablere den føderale magt. Dagen efter, den 26. juni, blev der afholdt møde i Det Føderale Forsvar for Den Konstitutionelle Orden, anført af Jovic og med efterretningschefer (inklusive mig), forsvarsministre osv. Allerede 15. maj var det mislykkedes præsidentrådet at vælge Stipe Mesic som ny leder i turnus efter Jovic, så rådet havde nu ingen leder – og JNA således ingen øverstbefalende. På mødet 26. juni blev vi informeret om tilstanden i Slovenien, og den almene holdning var at genindtage grænseposterne fredeligt, idet JNA skulle stå klar til at støtte det føderale politi. Her er det lidt kendt, at ordren var, at hvis nogen forsøgte at blokere hærens bevægelser, skulle de først beordres væk. Hvis de ikke adlød, skulle de advares igen, og først efter dét skulle det første skud være i luften, og derefter skulle en lille kanon med lav kaliber skyde mod kælderen og taget af grænseposterne. Jovic godkendte således Kadijevis plan, hvor den anden del var, hvad man skulle gøre, hvis slovenerne svarede igen militært: erklære krigsretstilstand i Slovenien, fjerne den civile ledelse i Slovenien, anholde otte ledere i Slovenien og besætte tolv vigtige bygninger (radio, tv, kraftværk, postkontor, præsidentpalæ, lufthavn osv.) i Slovenien. Planens udførelse begyndte 27. juni i Nove

Mesto, hvor man stod over for slovenske civile og politi – som skød den JNA-officer, der advarede dem. Han blev krigens første offer. Senere blev to JNA-helikoptere skudt ned, hvilket medførte, at i alt fem døde. De fem døde JNA-soldater var fra forskellige republikker – det var Jugoslavien i en nøddeskal. 28. juni blev 131 grænseposter indtaget af JNA, og otte JNA-officerer blev dræbt – her i Serbien cirkulerede der historier om, at JNA var ude af stand til at føre krig, og at uskyldige slovenske børn blev dræbt af onde soldater – for at diskreditere hæren som inkompetent. Men slovenerne fængslede 700 familiemedlemmer til JNA-officerer – så situationen kaldte på undtagelsestilstand. Kadujevics anmodning om undtagelsestilstand blev igen behandlet 30. juni ved et møde præsideret af Jovic – Kadujevic ville have 50 fly på vingerne til at gennemtvinge undtagelsestilstanden, informerede om JNA-offre og krævede aktivering af anden fase af planen. Men Jovic støttede libaniseringen af Jugoslavien: ‘Hvis de vil gå, så lad dem gå!’ Så i stedet for undtagelsestilstand blev der besluttet et moratorium på slovensk gæld, at hente de døde og at repositionere JNA langs den ny grænse. Kadujevic var rasende, da han forlod mødet, men jeg blev. Milosevic og Jovic havde på samme tid drøftelser med EU’s Trojka-gruppe, der foreslog, at Stipe Mesic – for at legalisere hærledelsen – blev valgt som leder af præsidentrådet. Halv otte om aftenen ankom Mesic og beordrede JNA tilbage til kasernerne, ophør af al militær aktivitet samt yderligere møder. 7. juli blev JNA trukket ud af Slovenien.”

Hvad var Jovics motivation for at undgå indgrebet i Slovenien?

“Det var Milosevics afgørelse. Ideen var, at JNA skulle afvæbne slovenerne på 24 timer, men uden at erklære krigsretstilstand. Milosevic ønskede aldrig at indføre undtagelsestilstand for at undgå anti-krigsbevægelserne. Han ville gøre det samme som en undtagelsestilstand, men uden den formelle erklæring. Så kom den hemmelige kroatisk-slovenske aftale: 27.-28. juni angreb kroatisk politistyrker i Slovenien, bevæbnede kroatisk civilister skød mod JNA-tanks og ambulancer. Tudjman ringede til Izetbegovic i Bosnien 27. juni og bad ham komme med en offentlig udtalelse, der skulle kalde muslimerne hjem fra JNA. Izetbegovic, der ikke var så beslutningsdygtig, svarede: ‘Jeg følger situationen. Det er endnu ikke tiden til at gøre noget’ – vi fulgte deres radiokommunikation. Senere, i 1995, da Curuvija fejrede sin avis Dnevni Telegraph, mødte jeg Jovic sammen med forfatteren Antonij Zarkovic, der var lidt døv. Jovic og jeg er begge fra Kragujevac, og Jovic spurgte mig: ‘Kan vi nu tale sammen som pensionister?’ Zarkovic spurgte så: ‘Hvem er han?’ ‘Chef for den militære efterretning.’ Jovic: ‘Nå, hvorfor blev Spegelj [kroatisk militærleder, der organiserede våbenimport, FS] ikke anholdt?’ ‘Ja, det spørger jeg Dem om,’ sagde jeg til Jovic, ‘hvorfor stoppede De mig, når jeg ville tage skridt til det?’ I december 1990 havde

jeg forsøgt at anholde Spegelj, men de kaldte mig tilbage. Hvad var der mon så sket? Måske havde han ret. Mit spørgsmål var så, hvorfor det første af de to møder ikke var nævnt i Jovic's dagbog? Han ønskede ikke at gå offentligt frem med sin radikale holdning på det første møde. Jovic: 'Vi ønskede bare at give slovenerne en lussing og så lade dem gå.' Jeg sagde så: 'Nå, så De mente, at hæren bare var en boksehandske, der kunne bruges og kastes væk, når der var kommet blod på den?' Så drejede han om på hælen og skred.

I august 1991, med blokader mod kasernerne i Kroatien og med de væbnede serbere i Krajina, støttet af Arkans paramilitære styrker, var der lagt op til den krig, der startede 15. september, da kommandoen for kasernen i Vukovar blev omringet. De telegraferede til os, at de ikke havde vand eller elektricitet, og folk lå døde eller døende udenfor. General Kadijevec læste dette telegram, og så kom der ét til, om at det kroatiske politi havde anholdt ni generaler og andre officerer. Så krævede Kadijevec at ringe til den internationale observatør i Zagreb, for at fortælle Tudjman at han skulle fjerne blokaden fra Vukovar-kasernerne øjeblikkeligt, ellers ville der blive krig. En observatør svarede fra Tudjman, at det var JNA, der havde angrebet Vukovar. Så 15. september begyndte JNA at handle fra Novi Sad og Beograd. Efter min bedømmelse var Kadijevec den centrale og autoritative politiske figur på dette tidspunkt, en fremragende intellektuel, leder af en stærk hær, der var i stand til at skræmme politikere – han modstod ofte politisk pres, især fra Serbien, fra Jovic og Milosevic. Kadijevec accepterede ideen om ikke at tvinge nogen til at blive i Jugoslavien – ellers ville udviklingen have været anderledes, måske ville der have været et militærkup. JNA var uanvendelig til borgerkrig – det var jo en blandet hær. Der var 1100 piloter i JNA, og endnu i begyndelsen af 1992 var lederen af luftvåbnet en kroat, Jurjevic, og han blev suspenderet, fordi en helikopter med EU-observatører var blevet skudt ned af JNA 8. januar 1992. Kadijevec trådte tilbage i protest dagen efter. 55 procent af piloterne var serbere – så 45 procent var endnu blandet, den højeste procentdel i hæren. Kadijevec var fanget imellem hæren, Jugoslavien og Serbien. Set i bakspejlet, nu 20 år senere, fremstår han måske som den klogeste af alle. Han løste sit dilemma ved at træde tilbage: Under konstant pres fra serberne, der var imod en kroatisk leder af flyvevåbnet og ville fyre ham, kaldte Kadijevec os sammen og sagde, at han var syg, havde prostataproblemer, ikke kunne sove og ville træde tilbage. Det kom som et chok for os alle. General Adzic forsøgte at tale ham fra det, men hans beslutning var uigenkaldelig. Han indrømmede aldrig offentligt, at han var under politisk pres – men han kunne ikke lide Milosevic. Jeg ved ikke, om de havde personlige møder. Engang i 1991 var der møde i forsvarsministeriet, og jeg skulle rapportere til Kadijevec. Da jeg kom, stod han og spillede bordtennis med Zivota Panic, infanterigeneralen, der var tæt allieret med Jovica Stanisic fra indenrigsministeriet. Så ringede Milosevic og inviterede

Panic hen på sit kontor, og Kadijevic blev så rasende, at han smed med bordtennisbat- tet! Ingen skulle give hæren ordrer uden hans vidende. Efter han forlod hæren, fulgte den første store pensionering af generaler; den 28. februar blev 35 generaler afskediget, blandt dem min assistent, en ung makedoner, Simeon Tumanov, der ikke var gammel nok til fuld pension. Jeg spurgte Adzic, den nye hærleder, hvorfor min assistent skulle træde tilbage. Han svarede: 'Det ved jeg ikke. Der er ingen der har spurgt mig.' Personaleledelsen vidste heller ingenting. Adzic var ikke i kontakt med Branko Kostic i rest-præsidentrådet, hans formelle leder, men med Milosevic. Den 8. maj, da jeg selv blev afskediget, foregik udrensningen i hærledelsen af to grunde: etnisk (ikke-serbere blev afskediget) eller antijugoslavisk (projugoslaviske serbere som jeg blev fyret). Der var alt i alt 116 generaler i JNA, og af dem blev 70 tvunget til at gå i løbet af foråret 1992. Milosevic og kommandolinjen i indenrigsministeriet bestemte, hvem der blev afskediget i JNA. Allerede året før var jeg klar over det serbiske indenrigsministeriums interesse i hæren. I juni 1991 var jeg blevet indbudt af indenrigsminister Sokolovic, der udspurgte mig om forskellige generalstabsmedlemmer. Jeg sagde: 'Hvem spørger De fra?' Han svarede: 'Det er ingen vits, det er fra chefen' – altså Milosevic. Jeg sagde: 'Der er en general, der er velinformeret – personalelederen – men jeg tvivler på, at han vil videregive sådanne data. Så De må spørge Kadijevic!' Det var min første konflikt med indenrigsministeriet. Milosevic indkaldte mere end én general til hemmelige møder, før han udvalgte én. 5. marts 1992 blev jeg kaldt til møde med ham. Jeg sagde til ham: 'Jeg har arbejdet 30 år i efterretningstjenesten, min position går ud på at stille spørgsmål – sæt mig ikke i den modsatte position at blive udspurgt af Dem!' Han sagde: 'De laver daglige rapporter, dem vil jeg gerne se.' Jeg svarede: 'Jeg sender rapporter til det jugoslaviske, serbiske, montenegrinske indenrigsministerium osv. hver eneste dag.' Han svarede: 'Jeg er ikke sikker på, at jeg får dem. Informationen består af fire dele om forskellige emner – den fjerde del handler om situationen *inden for* hæren, den går kun til forsvarsministeriet. Den vil jeg se.' Allerede næste morgen ringede hans personale til mig: 'Det er ingen vits. Send den!' og smækkede røret på. Snart begyndte han at have generaler på sin side, Zivota Panic, Stevanovic, der kunne finde på at sige: 'Seselj er den eneste politiker i Serbien.'

Da jeg mødte Milosevic – og han var meget tilfreds med min rapport – spurgte jeg ham, hvorfor min næstkommanderende, Tumanov, var blevet fyret. Han kiggede mig direkte ind i øjnene og løj: 'I Makedonien vil han blive leder af den militære efterretning' – han anklagede ham for at være den makedonske leder Gligorovs ven. 17 dage før han blev anholdt, var han blevet advaret, og så foreslog han mig, at vi skulle gemme os, flygte sammen. Jeg svarede: 'Hvorfor flygte, vi er ikke skyldige i noget.' Han sagde: 'Jamen, vi kan ikke bevise vores uskyld, de dræber os i fængslet.'

Tumanov flygtede og blev skygget til grænsen, hvor de forsøgte at dræbe ham – og jeg blev så anholdt 17 dage senere. Heldigvis blev jeg frikendt for alle anklager. Så tog jeg til Makedonien og hentede Tumanov tilbage. 15 dage derefter blev han bortført fra sin lejlighed af uidentificerede mænd – sådan noget skete ofte om fredagen, så familien ikke kunne protestere i weekenden, hvor der var lukket. Jeg ringede straks til Jovica Stanisic i indenrigsministeriet og sagde: ‘Hvis ikke De løslader ham i aften, indkalder jeg til pressemøde i morgen og fortæller, hvad De foretager Dem.’ Tumanov blev løsladt lørdag morgen. Det var i en af de bløde perioder uden likvideringer. Da jeg vidnede i Haag, blev jeg selv truet af en eller anden, jeg ville dengang ikke sige hvem, for Bran Papuskovic, en serbisk advokat, var til stede – også under de lukkede sessioner i retsmøderne – og han ville afsløre det. Men nu kan jeg sige det: Det var Dragan Filipovic” [fra det serbiske indenrigsministerium, FS].

Da Vasiljevic blev afskediget og anklaget i maj 1992, lød en af grundene dengang, at han i et interview i magasinet NIN havde hævdet, at KOS havde højtplacerede agenter i de bosniske muslimers parti, SDA – en udtalelse, der blev tolket som læk af fortrolig information, og som har været med til at afføde teorierne om KOS’ styring af SDA. Jeg spørger derfor til to af de førende mistænkte for agentvirksomhed i SDA:

Var Salim Sabic og Fikret Muslimovic serbiske agenter?

“Jeg kan ikke afsløre, hvem i SDA vi fik dokumentation fra. Den serbiske tjeneste SDB havde egne agenter, men vi i JNA vidste ikke, hvem de var. Hvis de hemmelige tjenester er stærkt informerede, så udbryder der jo ingen krig. Jeg kan ikke fortælle, hvordan jeg fik splittet deres såkaldte stab i to dele. Men den serbiske sikkerhedstjeneste SDB havde ingen prominente SDA-medlemmer som forbindelse. De havde nogle serbiske kilder i det bosniske indenrigsministerium. Og det serbiske indenrigsministerium ville stabilisere og bevæbne de serbiske områder i Bosnien [...]. Jeg er serber, men jeg betragter mig selv som jugoslav. Jeg støtter ikke, hvad serberne gjorde i Bosnien. De bosniske serbere vendte sig til Milosevic og udbad sig våben – det var ikke hæren, der stod bag aktiviteten i Bosnien, men politiet og statssikkerhedstjenesten. Der var tre angivelige spioner: Fikret Muslimovic, Enver Mujezinovic og Saed Rekec fra militærpolitiet. Munir Alibabic dækker dette, men det er ikke en troværdig udlægning. Munir er besat af sit had til militære efterretningstjenester. KOS havde jo gennemført store operationer i Sarajevo lige siden 1981.”

Hvad med retssagen mod de ledende muslimer i 1983?

“Den del af sagen er relativt objektivt beskrevet af Alibabic. Men for at vende tilbage til Enver Mujezinovic [KOS-officer i Beograd indtil foråret 1992, da han sluttede sig til den bosniske regering og grundlagde forsvarsministeriets sikkerhedstjeneste i Bosnien, FS]; Mujezinovic ønskede at trække sig fra hæren, fordi han så et tilfælde, hvor det serbiske tjetnik-tegn med de fire s'er optrådte i hæren. Jeg sagde: ‘Jamen, så fjern dog det tegn!’ Men han ville væk. Han var virkelig aktiv – snart efter arbejdede han for den bosniske indenrigsminister, Alija Delimustafic, i Sarajevo. Hvis han havde været min agent, ville jeg have støttet ham i det bosniske indenrigsministerium. I marts 1992 havde Mujezinovic bedt mig om en anbefaling til tilbagetrædelse i Sarajevo. Så sagde jeg: ‘Hvis du krydser grænsen og slutter dig til den modsatte side, så overlever den af os, der skyder først!’ Senere blev han en højtstående figur i SDA. Jeg insisterede over for min ven Delimustafic i Sarajevo på, at han skulle fjerne en vis Avdo Hebib fra tjeneste, han var ekstrem radikalist – og så bad han til gengæld om et bud på en muslim, der ikke ville arbejde bag hans ryg. Jeg anbefalede generalløjtnant Saed Rekić fra militærskolen her i Beograd, og han blev så overført til Sarajevo. Jeg besøgte min familie der, men så ham aldrig for ikke at afsløre hans serbiske forbindelser – men han blev anholdt og presset til at tilstå og pisse blod. Gennem Fikret Muslimovic indgriben – han var udnævnt til general af Izetbegovic – blev han løsladt. Uanset, hvem De taler med i Bosnien, så hold sådanne ting i baghovedet. Delimustafic – han er nu succesrig forretningsmand – blev behandlet som serbisk agent og fjernet fra indenrigsministeriet 4. maj 1992 under konflikten i det bosniske lederskab. Han fortalte mig før de første valg i 1990, at han havde støttet både det muslimske og det serbiske parti – for at sikre sig at være på den vindende side.”

Vasiljevic behandler her tildragelser i Sarajevo, som der foreligger stærkt divergerende versioner af. Munir Alibabic, der beklædte skiftende lederposter i politiet og det hemmelige politi i Sarajevo, og Sefer Halilovic, leder af den bosniske hær 1992-93, er i store træk enige om, at der i SDA, de bosniske muslimers parti, ikke bare var en stærkt islamistisk side, der gik imod partiets officielle demokratiske linje, men at denne linje decideret blev støttet eller endog monitoreret fra Beograd via KOS. Alibabic og Halilovic peger her på generalen og lederen af hærens efterretningstjeneste, Fikret Muslimovic, og den nævnte Enver Mujezinovic som udsendinge fra KOS, der skulle skubbe til islamiseringen af SDA. De hoppede begge først af fra forbundshæren til den bosniske side i foråret 1992, omkring krigsudbruddet. Vasiljevic's portræt af Mujezinovic gør ham til en almindelig afhopper, der skifter side fra JNA til SDA, mens han på den anden side beretter sagen om Rekić, så det er svært at forstå ham som andet end en KOS-agent, der placeres – og afsløres – i Sarajevo. Vasiljevic's afsluttende karakteristik af sin ven Delimustafic er pikant: Han havde støttet begge partier

for valget for at være sikker på at være på den vindende side. Det er vel en mindre end hårfin måde for Vasiljevic at antyde, at Delimustafic efter hans skøn har været dobbeltagent – at han på samme tid arbejdede for både KOS og SDA; et forhold der også kan understøttes af, at de to instansers agendaer langtfra divergerede på alle punkter. Det er sikkert også en mulighed, man skal holde sig for øje, når andre bosniske figurer bestemmes som KOS-agenter: Man kan godt meddele til og arbejde for én side, uden at det udelukker støtte til en anden side – man ved jo aldrig, hvem der ender med at trække det længste strå.

Men lad os høre, hvilken version nogle af disse centrale skikkelser selv har at fremlægge. Munir Alibabic er næsten en legende i Bosnien – med sin langvarige politi- og efterretningskarriere ved han ifølge rygterne mere om skjulte politiske emner i Bosnien end nogen anden. Han var chefanklager, da Izetbegovic og de andre radikale muslimer (Omer Behmen, Hasan Cengic, Edhem Bicakcic, Hussein Zivalj og Ismet Kasumagic) blev retsforfulgt og fik lange fængselsdomme for islamisme i 1983. Senere, da de kom til magten i 1990, var han leder af det hemmelige politi og fortsatte på posten indtil 1994. Alibabic lyder forbeholden, da jeg per telefon spørger ham om et interview. Han blev leder af føderationens efterretningsstjeneste efter krigen, i 2002, men blev brat fjernet af det internationale samfunds *High Representative* Paddy Ashdown samme år uden nogen klar grund. Men da han hører, at det emne, jeg gerne vil høre om, er SDA's tidlige historie, lyder svaret: 'Hæhæ.' Det er som at præsentere en flæskesteg for Store Stygge Ulv, og Alibabic står klar morgenen efter. Han undlader ikke at bemærke sin bitterhed over det OHR, der fyrede ham – han mener selv, han gjorde sit arbejde for godt. Han angav to-tre gange Radovan Karadzics tilholdssted over for OHR, der ikke reagerede; han kortlagde den organiserede kriminalitets tråde dybt ind i toppen af SDA; og han indsamlede dokumenter angående SDA-lederen Hasan Cengic til domstolen i Haag, om hans adfærd fra 1992-98, om indsmuglingen af våben, penge og mujahediner via Third World Relief Agency (TWRA) i Wien og Fatih Hassanain fra Sudan – opdagelser, han mener var ubelejlige for et OHR, der var mest indstillet på stabilitet forstået som status quo.

Hvordan foregik grundlæggelsen af SDA?

“Et af de tidligste, planlæggende møder var i Zürich, hos den liberale rigmand Zulfikarpasic – her var Salim Sabic, Izetbegovic, Omer Behmen, Teufik Velagic og Hasan Cengic til stede – måske i slutningen af 1989. Sabic var agent for KOS – så vidt jeg ved, er det sandt. Og han var et af de grundlæggende medlemmer af SDA! Formålet

med det? Offentligt sagde han, at han ønskede at bistå demokratiseringen af Bosnien. Zulfikarpasic forlod SDA i 1990 på grund af 1) KOS-ificeringen af partiet og 2) dets radikaliseringsbevægelse hen imod islam. Disse to udviklinger i partiet nærrede sig ved hinanden. De fleste af de nationalistiske partier dengang var mere bevægelser end egentlige partier. Det førte dem ofte i fascistisk retning – det var klart i deres tidlige massemøder med symbolik og Hitler-agtige taler. I alle de tre nationalistpartier her i Bosnien kappedes man om at understrege nationalismen og homogeniseringen, og de var alle enige om at ville fjerne kommunismen fra magten. De havde denne fælles fjende og blev understøttet heri af Vesten – det var Vestens største fejltagelse: Man skulle have været mere forsigtig med, hvilke våben man valgte til at bekæmpe kommunismen.”

Hvilken rolle havde KOS i denne udvikling?

“KOS var den stærkeste efterretningsorganisation på Balkan. Der var rivalisering mellem KOS og andre statsinstitutioner allerede under Tito, senere voksede en symbiose frem mellem KOS og den serbiske statssikkerhedstjeneste, SDB, med dens hemmelige politi. Det blev en realitet i løbet af Kosovo-krisen 1981-83 og bredte sig gradvist til andre republikker – de hævdede, det var deres pligt at bevare Jugoslavien. KOS besluttede at involvere sig i dannelsen af demokratiske partier i hele landet. Det foregik gennem allerede etablerede kontakter blandt de personer, der stiftede disse partier, således at KOS var i stand til at påvirke valget af lederskab i disse partier. Hvis De kigger på partilederne i de nye partier omkring 1990, så var de alle sammen (bortset fra Milan Kucan i Slovenien) tidligere fængslede personer, der her var kommet i berøring med KOS (f.eks. Izetbegovic, Franjo Tudjman, Fikret Abdic).”

Deres tese er altså, at de blev hyret som KOS-agenter, mens de sad i fængsel?

“Ja, KOS hyrede ofte agenter blandt fanger med henblik på langsigtede mål.”

Var der noget skifte i KOS i overgangen fra Jugoslavien til Serbien?

“Indtil Slovenien brød ud i 1991, var KOS for et samlet Jugoslavien, men det blev så reduceret til et mindre Jugoslavien – et Storserbien. Milosevic havde intet imod, at Slovenien gik ud, tværtimod, det muliggjorde Storserbien.”

Hvis KOS styrede valget af ledere i de ny nationalistpartier, hvorfor foretrak man så Izetbegovic frem for f.eks. Zulfikarpasic eller Fikret Abdic?

“Et af de vigtigste formål var at få valgt en leder, der ville støtte al JNA-aktivitet – og helt indtil sidst i 1992 kritiserede ingen SDA-ledere faktisk JNA, endda selvom hæren blev nationaliseret imod forfatningen.”

Den Patriotiske Liga, begyndelsen til den bosniske hær, blev jo stiftet allerede i 1991 – hvad var reaktionen herpå i JNA og KOS?

“De fleste af disse aktiviteter var *iværksat* af KOS – de var interesserede i at have så mange fjender som muligt! KOS var f.eks. afgørende for våbensmuglingen til Kroatien – operation Opera – man monitorerede indsmuglingen af våben fra Ungarn, man var fuldt bevidst om, at det foregik, og gjorde intet for at forhindre det. De ville skabe en situation, hvor man ville blive presset til at bruge magt. Nedja Boskovic fra KOS var meget åben omkring dette og sagde det allerede offentligt i 1992-93.”

Da jeg talte med Vasiljevic, hævdede han, at JNA beskyttede Jugoslavien, i det mindste indtil han selv blev fjernet i maj 1992?

“Han skaber sin version af begivenhederne for at friholde sig fra ansvar – han forskønner, hvad der fandt sted. Han udgav en bog, men tog den ud af tryk – her pralede han af disse aktiviteter [...] Tag alt, hvad Vasiljevic siger, med et gran salt – han minimerer KOS’ indflydelse. I 1992-93 hævdede han helt andre ting end nu.”

Vasiljevic hævder, at han konfronterede Izetbegovic med eksistensen af PL i foråret 1992, hvor Izetbegovic forsøgte at lyve om det – hvorfor gik Vasiljevic åbent til Izetbegovic med det?

“I 1992 blev Vasiljevic anklaget, fordi han i NIN havde udtalt, at han havde agenter i SDA. KOS havde agenter i Den Patriotiske Liga. Således kunne han styre den retning, de udviklede sig i, for at have en fjende. Indtil krigsudbruddet var PL jo mest en papirstyrke. Han forsøgte at overbevise folk om, at der var 50.000 mobiliserede mænd – der var mere sandsynligt omkring 50!”

Men hvorfor gik han åbenlyst til Izetbegovic? For at skræmme serberne?

“Vasiljevic og Izetbegovic informerede ofte hinanden – han pressede ham ikke – det var for at få hans egne mænd med i PL og Territorialforsvaret. Der var på det tidspunkt mange kroater og bosniere, der forlod JNA, og KOS forsøgte at styre dem i deres nye

hære, som de tilsluttede sig. Hvordan skal man ellers forklare, at ingen ringere end Fikret Muslimovic – efter møderne mellem Izetbegovic og Vasiljevic – blev udpeget som den første KOS-leder i det selvstændige Bosnien?”

Hvorfor blev Vasiljevic fyret?

“Af personlige grunde. Små misforståelser mellem Milosevic og Branko Kostic, der besluttede at udnævne Boskovic i stedet for Vasiljevic. Vasiljevic kom tilbage og blev uformel viceleder af KOS igen i 1997. Retssagen mod Vasiljevic i 1992 – her blev han anklaget for kriminel aktivitet, fordi både Kostic og Boskovic mente, at KOS havde udrettet alt for lidt i Kroatien og Bosnien.”

Kendte De den berygtede RAM-plan for udrensningen af de serbiske dele af Bosnien?

“Milosevic omtalte den over for Karadzic allerede i forsommeren 1991. Vasiljevic benægter dens eksistens, men den fandtes – og JNA’s adfærd bekræfter dens eksistens.”

Hvor tidligt forelå denne plan?

“Planen er symbolet på skiftet fra Jugoslavien til Storserbien omkring Sloveniens udtrædelse. Den har sin oprindelse, da Kadijevic endnu er ved magten som øverstbefalende – serbisk Krajina og Republika Srpska blev skabt under ham, og han pralede af det i 1993. Det var ikke bare en række tilfældigheder, men en forud lagt plan i generalstaben. Milosevic fortalte Karadzic, at disse ordrer kom fra højeste sted i JNA. Karadzic udførte bare, hvad Milosevic beordrede.”

Hvad var Dobrica Cosics rolle?

“Alle disse ideer angående Storserbien lå allerede i Akademiets memorandum – og hans gruppe støttede alle aktiviteter angående dette, om det så var i Kroatien, Bosnien, osv., men de var primært interesserede i serbiske mindretalsområder. Også Cosics og hans gruppes hovedfjende var kommunisterne. Så han søgte allierede i Kroatien og Bosnien – herunder muslimerne.”

Hvad var Fikret Muslimovics rolle?

“Han var medlem af SDA’s ledelse, ideolog og politisk kommissær.”

Han skiftede fra 'rød' til 'grøn' fra den ene dag til den anden? Viser det, at han havde en skjult agenda?

“Ja, han var ansvarlig for det. Han var den, der udførte beslutningerne, han gjorde, hvad Izetbegovic sagde.”

Vasiljevic talte pænt om dem?

“Han ville have Delimustafic til at promovere Muslimovic som hærleder i 1992, men fordi USA var imod det, blev han leder af Territorialforsvaret og rådgiver for Izetbegovic.”

Hvordan var sagen om Sefer Halilovic?

“Han blev anklaget af Muslimovic og Delimustafic for at være KOS-agent. Tilhørte Den Patriotiske Liga og blev hærfører, fjernet i juni 1993. Izetbegovic hævdede, at grunden var, at han var ubeslutsom. Men Izetbegovic kan have frygtet, at Halilovic truede hans egen position på grund af sin store popularitet fra forsvaret af Sarajevo.”

Hvad handlede Deres konflikt med Paddy Ashdown, High Representative for Bosnia and Herzegovina, om?

“Jeg samlede dokumenter, der inkriminerede både SDA og Karadzic. Men Ashdown ønskede ikke Karadzic arresteret, så han fjernede mig uden noget argument. De gjorde det gennem kontakter med de britiske og amerikanske tjenester, der støttede ham, fordi det var USA, der pressede ham til at tage stillingen i første omgang.”

Hvilke dokumenter var det, De samlede?

“Jeg lokaliserede f.eks. to eller tre gange, hvor Karadzic var, og rapporterede det til OHR – og indsamlede dokumenter angående Hasan Cengic til Haag, om hans adfærd fra 1992-98, om indsmuglingen af våben, penge og mujahediner via Third World Relief Agency i Wien og Fatih Hassanain fra Sudan – hele forbindelsen angående våben, penge, tyveri, korrupsion, mord, terrorisme, al-Qaeda [...]”

Hvordan vurderer De den politiske situation efter krigen?

“Det kan jeg næppe sige – jeg er alt for kritisk! Der er en konstant, latent krise – der støttes af Vesten, så den kan blive her så længe som muligt – og dette støttes af de

nationalistiske eliter her. De vender sig imod socialt demokrati, så det holder nationalist-eliterne ved magten. Der har været visse udviklinger siden 1996 – hvad angår tilbagevenden af flygtninge og udvikling af det juridiske system – men det er så små udviklinger. Alle politiske beslutninger bygger på Dayton-aftalen, der er et sæt af begrænsninger, der ikke giver dette land udviklingsmuligheder. Kun socialt demokrati kan virke i disse lande – det viser 1941 – og det fremmes ikke gennem de konservative kræfter, der er ved magten nu. Men det er svært for Vesten at forstå.”

Når De taler om socialt demokrati, mener De også den tradition, som de vestlige socialdemokratier står for?

“Ja. Det er den eneste kraft, der ville fungere her på Balkan.”

Med sin centrale rolle i ledelsen af det bosniske politi og dets efterretningstjeneste havde Alibabic en placering, der måske giver ham indsigt i rygterne om klandestine forbindelser mellem de nationalistiske serbere og de radikale muslimer i SDA. Jeg spørger derfor:

Lad os gå tilbage til senfirserne, da kommunismens magt smuldrer. Hvad med rygterne om det mærkelige ved den hurtige løsladelse af Izetbegovic før tid. Han fik straks nyt pas, som om man ønskede, han skulle blive i stand til at agere politisk osv.?

“Det var mig, der som politichef udstedte passet til ham! Han kom ud af Foca-fængslet i 1988. Allerede dengang så KOS mildt på nationalister – der var så meget pres fra Vesten med henblik på menneskerettigheder – især lovene omkring ytringsfrihed blev liberaliseret, så man var indstillet på at gøre undtagelser med nationalistiske ledere.”

Og Izetbegovic sad kun fem år ud af ti?

“Menneskerettighedsgruppen i Beograd med Cosic, Mihailo Markovic og Borislav Mihailovic var indflydelsesrig og faktisk støttet af staten, selvom den var antikommunistisk. De blev i høj grad monitoreret af politiet – men efter Titos død og Kosovo-krisen i 1981 ændredes holdningen til dem, og de blev meget mere offentlige og fik faktisk indflydelse i den serbiske ledelse.”

De muslimske ledere mødte også den yderliggående serber Vojislav Seselj, der sad i Foca-fængslet samtidig?

“Ja, personligt blev de aldrig fjender. Tværtimod. Hasan Cengic og Seselj fra hver sin yderfløj arbejdede godt sammen og har aldrig skændtes. Den serbiske såkaldte landsfader Dobrica Cosic i Beograd kampagnerede også for løsladelsen af islamisterne. Begge parter havde brug for nationalisterne.”

Så serberne vidste, at de udnyttede Hasan Cengic og de andre islamister i SDA. Men vidste SDA'erne selv, at de blev udnyttet?

“Det var de ikke klar over. De troede, de gjorde noget godt for muslimerne [...] Da SDS, de bosniske serberes parti, blev dannet, bød Izetbegovic dem velkommen: ‘Omsider! Hvor har I været så længe?’ Cengic og Seselj var meget tæt på hinanden i fængslet. Vi ved, at de diskuterede den kommende flerpartistat, og islamisternes hovedanliggende var beskyttelsen af muslimer og muslimske interesser i den fremtidige stat. I begyndelsen støttede muslimerne Jugoslavien, men flerpartistaten kunne kun realiseres i et ikke-kommunistisk Jugoslavien, hvor der kunne komme muslimske repræsentanter i regeringen.”

Så De ser Izetbegovics Islamiske Deklaration på den ene side og – som i et spejl – de serbiske radikalister på den anden?

“Ifølge Den Islamiske Deklaration kunne man kun etablere en islamisk stat i muslimske flertalsområder. Så der var ingen mulighed for det i Bosnien før befolkningsudskiftningerne under krigen. Alle de tre nationalistiske eliter støttede etnisk udrensning i områder af Bosnien – også de muslimske – så nu er spørgsmålet, hvorvidt det er muligt at realisere Den Islamiske Deklaration i det flertalsområde, der blev etableret i Centralbosnien.”

Så det eneste, der var tilbage at slås om, var, hvor grænserne skulle gå imellem de ‘rensede’ områder?

“Ja, alle fredsforhandlingerne handlede jo om forskellige grænsedragninger. Mængden af forbrydelser er det eneste, de tre parter ikke er enige om. Allerede før krigen brød ud, blev Izetbegovic og serberne enige om delingen – som det fremgik af Cutilheiro-planen i foråret 1992.”

Men Warren Zimmerman anbefalede Izetbegovic at afvise den, efter Izetbegovic først havde godkendt den?

“Jeg ved ikke helt med den amerikanske indblanding – den var dobbelt. De blev enige om delingen, men trak sig væk, da den blev realiseret. I det anti-kommunistiske hysteri stillede USA sig måske imod kommunismen, uanset med hvilke midler. Den britiske magt i området var mere velvillig over for Storserbien, i det mindste indtil Dayton-aftalen. De bosniske serberes parti SDS blev jo tilladt at eksistere i Dayton-aftalen – Holbrooke tilbød Izetbegovic at forbyde det, men han vidste, at uden SDS ville SDA ikke kunne eksistere. Han sagde, at de behøvede dette parti. Men USA kunne jo have valgt andre alliancepartnere end SDA og SDS.”

Hvilke KOS-agenter var der i SDA?

“Det kan jeg ikke sige præcist. Men de havde helt sikkert deres mænd i SDA, måske endda på et senere tidspunkt – jeg ved ikke engang, om det måske stadig finder sted! KOS er jo aldrig blevet demokratiseret – alle andre institutioner i Serbien er i gang med en demokratiseringsproces, men KOS er stadig, hvad det altid har været, omend med mindre indflydelse end tidligere.”

Var der spændinger mellem KOS på den ene side og det serbiske indenrigsministerium med SDB på den anden side?

“KOS og SDB arbejdede meget tæt sammen allerede fra 1981 i Kosovo – senere spredte det sig til Slovenien og andre republikker i form af delt kommunikation, udveksling af personale osv. I 1989, da Milosevic var kommet til magten, fik han stor indflydelse på JNA's ledelse – Vasiljevic kan benægte dette, men han blev jo Milosevics tætteste rådgiver igen i 1997.”

Hvordan var samarbejdet mellem JNA og senere de bosniske serberes hær, VRS, på den ene side og de paramilitære styrker fra Serbien på den anden?

“I sommeren 1991 besluttede JNA, at alle paramilitære styrker stod under deres kommando, så deres handlinger blev legaliseret. Så de serbiske paramilitære styrker arbejdede under JNA i alle republikker. Haag-domstolen fik ikke de rette informationer om den serbiske aggression mod Bosnien – og derfor kunne de ikke dømme Serbien som aggressor. De skulle have brugt referater fra militære møder. Det skulle ellers ikke være vanskeligt at bevise, at JNA forblev involveret i de bosniske serberes hær og f.eks. besluttede belejringen af Sarajevo.”

Så der var ikke to adskilte kommandolinjer i Beograd, som Vasiljevic hævder?

“Var der noget, de ikke var enige om? KOS havde mest indflydelse i føderationsdelen af Bosnien, SDB mest i Republika Sprska-delen – de var tætte allierede med Milosevic allerede i 1991.”

Hvad skyldtes de dramatiske skift i JNA's ledelse foråret 1992?

“Branko Kostic pensionerede en række generaler, fordi de ikke havde udrettet nok for de storserbiske planer. Men de overordnede planer for JNA ændrede sig ikke.”

Men hvis der var så stort interessesammenfald mellem de tre parter, som De antyder, hvorfor var en krig så nødvendig?

“Ja, det var, hvad Vesten regnede med; en fredelig deling af Bosnien. Men det var umuligt. Tag delingen af Indien og Pakistan – det endte også i omfattende blodsudgydelser – man kan ikke bare uden videre flytte folk fra det sted, de bor.”

Så den etniske udrensning var en nødvendig forudsætning for delingen?

“Ja.”

Kaffekandestaten

Hvad var det politiske mål for de bosniske muslimer – et samlet Bosnien eller en lille islamisk stat?

Foroven interviewedes Aleksandar Vasiljevic, lederen af den jugoslaviske hærs efterretningstjeneste, KOS, og lederen af det bosniske hemmelige politi, Munir Alibabic.

De var uenige om mange ting – men havde én overraskende overensstemmelse: At de radikale grupper blandt henholdsvis de bosniske serbere, bosniske kroater og bosniske muslimer var rørende enige om at dele Bosnien, og at etnisk udrensning var en forudsætning for delingen. Hvad de to derimod ikke var enige om, var KOS' engagement. For Alibabic var hele krigen monitoreret af KOS med henblik på den smidige udskillelse af et Storserbien og skabelsen af radikale modstandere, som man kunne dele byttet med – for Vasiljevic var den jugoslaviske hær en neutral, modererende faktor, der bare blev snigløbet af Milosevic og de radikale serbere.

En af de deltagere i konflikten, der er overbevist om KOS' styrende hånd i de bosniske muslimers parti, er hærføreren Sefer Halilovic. Han deltog i grundlæggelsen af den bosniske hær, Den Patriotiske Liga, i 1991, han blev bosnisk folkehelt på at modstå de overvældende serbiske angreb i 1992-93 – da serberne troede, at kunne skære Bosnien op på et par uger – og han blev screenet ud i sommeren 1993. SDA's ledelse hævdede, at han var egenrådig, illoyal og bestyrede to brigader med kriminelle, der hærgede Sarajevo – selv hævder han, at striden var politisk: Han kæmpede for befrielsen af hele Bosnien, ligesom SDA officielt hævdede. Men partiet kæmpede i virkeligheden for delingen af Bosnien, hævder han. Derfor skulle han fyres og hæren islamiseres, så den kunne kæmpe for en ren islamisk småstat i Centralbosnien – det der ofte kaldes 'Kaffekandestaten', fordi en sådan stat ville ligne en bosnisk kaffekande med dens lange håndtag, der så ville være den spinkle forbindelse til havet mod syd. Halilovic blev stævnet i Haag for krigsforbrydelser mod kroatisk civile i Centralbosnien i 1993, men han blev imidlertid frikendt for et par år siden: Han var simpelthen ikke længere i kommando, da disse rædsler foregik. Nu vier han sin tid til det politiske parti, han har stiftet: Det Bosniske Patriotiske Parti, hvor han vil videreføre kampen for et samlet Bosnien – imod nationalisterne, der for ham er roden til Bosniens problemer den dag i dag. Han er eneste parlamentsmedlem for partiet i det lille bosniske parlament, og han tager imod i det beskedne partikontor i en betonblok i Novo Sarajevo.

Hvordan udviklede spændingen sig mellem SDA-toppen og Dem, der førte til Deres afskedigelse som hærfører i juni 1993?

“SDA begyndte i præsidentrådet at tale om at dele Bosnien med SDS og HDZ, de bosniske serberes og kroaters partier. Min holdning var, at hæren skulle opbygges multietnisk – i hæren var der ca. 30 procent serbere og kroater, i hærledelsen omkring 20 procent kroater og 11 procent serbere – som hærleder var halvdelen af mine rådgivere kroater eller serbere. Præsidentrådets beslutning betød derfor en afmultietnicering af hæren.”

Hvor tidligt skete dette?

“I juli-august 1992, omkring London-konferencen. Jeg havde den holdning, at Izetbegovic skulle gå i dialog med Tudjman og Milosevic som overhoveder for hver sin stat – men ikke skulle gå i dialog med Karadzic og Boban, de serbiske og kroatiske udbrydergruppers ledere. Ved at gøre det forrædte han multietniciteten.”

Og det førte til Deres aftrædelse i sommeren 1993?

“Ja. Efter jeg blev fjernet, havde hæren snart kun 2-3 procent serbere og kroater – og selv de bosniakker, der havde en multietnisk indstilling, blev fjernet fra højere positioner. I 1994-95 var det blevet en ren partihær, og der udviklede sig en kult omkring Izetbegovic i hæren, hvor ethvert officielt møde skulle indledes med, at alle officererne afsang hymnen ‘Hvis det ikke var for dig, Alija!’ – ligesom under kommunismen, med næsten samme ideologi endda – og denne islamiske udrensning af hæren er hovedårsagen til vores nuværende situation. Nu er der kun én eneste serbisk leder tilbage af en større institution her i føderationen – kun én eneste.”

Hvor modtog mujahedinerne ordrer fra?

“Jeg mødte dem første gang i foråret 1993 i Centralbosnien. Da forekom de ikke vigtige og fremstod som hjælpearbejdere. Da jeg opdagede, at de udgjorde en trussel, beordrede jeg Rasim Delic og Enver Hadzihasanovic til at afvæbne dem i maj 1993. Det gjorde Izetbegovic meget vred; jeg har aldrig set ham så rasende som dengang. Jeg kunne som regel være uenig og skændes med ham på en civiliseret måde, men denne gang var han virkelig rasende. Og 8. juni 1993 blev Delic så øverstkommanderende i stedet for mig, og han lavede enheder af disse mujahediner. Derefter havde mujahedinerne to kommandolinjer – én fra Delic og hæren og én direkte fra SDA-toppen.”

Hvorfor ville De afvæbne dem?

“Jeg mente, at det, hæren behøvede, var våben, ikke flere soldater. Hertil kom, at de udgjorde en tidsindstillet bombe, fordi deres tilstedeværelse var med til at drive serbere og kroater ud af hæren. Jeg sagde til dem: ‘Tag til Afghanistan, Palæstina, Tjetjenien, vi har ikke brug for jer her!’”

Så der var en art alternativ generalstab i SDA?

“Ja, via Izetbegovics ledende militærrådgiver, Fikret Muslimovic. Jeg afviste at blive partimedlem. Hærledere bør ikke være partimedlemmer, men bør repræsentere hele folket.”

Hvem arbejdede for indførelsen af mujahediner?

“De kom gennem Kroatien med kroatisk pas og fik straks udstedt bosniske pas. Det foregik gennem moskéen i Zagreb, hvor Hasan Cengic arbejdede tæt sammen med imamen Sefko Omerbasic. De samledes i Zagreb og rejste ind i Bosnien via kroatisk kontrolleret territorium. Så det var et samarbejde mellem SDA og HDZ – i SDA styret af Halid Cengic og indenrigsminister Bakir Alispahic – der illegalt gav dem bosnisk statsborgerskab. Deres pas var ulovlige, for loven gav kun statsborgerskab til folk, der havde boet i Bosnien før 6. april 1992 – så denne udstedelse af pas viser den tætte forbindelse fra disse folk til SDA-toppen, Izetbegovic og Cengic. De arbejdede sammen om dette med den kroatisk præsident Tudjman, samtidig med at han over for Europa hævdede at bekæmpe islamisk fundamentalisme! Grunden til, at Izetbegovic blev så rasende, var, som han sagde: ‘Hvordan kan vi forvente, at muslimske lande hjælper os, hvis du afvæbner dem?’”

Men hvad var den kroatisk interesse i sagen?

“De ville gerne have, at den bosniske hær blev set som fundamentalistisk – de tog billeder af mujahedinerne og spredte dem i pressen. Selv jeg kan ikke holde ud at se de billeder! Før de blev publiceret, havde vi en bred støtte i Vesten, som vi så mistede. Izetbegovic vendte det døve øre til alt dette. Men tilstedeværelsen af mujahediner var ment som en bombe, der skulle ødelægge idéen om et multietnisk Bosnien – de kom med en fuldstændig anderledes islam end den bosniske, ottomanske islam.”

Er der blevet placeret noget ansvar for den bombe mod Deres hjem, som dræbte Deres kone i sommeren 1993, samtidig med opgøret omkring hæren?

“I SDA-toppen ved de, hvem det var, men de vil ikke sige det. Det var Izetbegovics hemmelige politi – og ingen vil indlede hverken undersøgelse eller retssag. Angiveligt ved man ikke, om det var en bombe, der blev anbragt, eller en granat affyret imod lejligheden. Men jeg er jo artilleriofficer og sendte et eksperthold ud, som med 100 procents sikkerhed afgjorde, at det var en bombe, der var blevet anbragt i lejligheden. Politiet sagde, at man ikke havde en artillerieksperter og udsendte en ekspert i lettere våben. Men han vidste reelt intet om det – der er jo stor forskel på artilleri og håndvåben.”

Hvordan har Deres involvering i politik udviklet sig siden krigen?

“Ja, mit mål er jo ikke at få al magt i staten! Jeg brugte meget tid på at argumentere for, at de første valg efter krigen skulle vente til efter flygtningenes tilbagevenden – uden effekt. Så blev jeg anklaget i Haag, så mit parti måtte ligge brak under sagen. Jeg kom tilbage som frikendt i november 2005 – og efter valgene både i kantonerne og på føderalt niveau har vi fået rigtig gode resultater, som vi tager som basis for et endnu bedre resultat i 2010 [...]”

Hvilken kommende konflikt imødeså De, da De deltog i stiftelsen af Den Patriotiske Liga i 1991?

“Vi vidste, at Milosevic og Tudjman ville dele Bosnien – så Den Patriotiske Liga blev stiftet som et forsvar imod det – for at forene alle etniske grupper i én stat.”

Altså efter Karadjordjevo-mødet i marts 1991?

“Vi vidste det allerede før det.”

Hvordan organiserede De Den Patriotiske Liga?

“På tre niveauer: 1) Vi fik våben fra jægere – der er flere, end man tror – fra i alt 30-40.000 personer, nok til at organisere os både i forhold til almindelig krigsførelse og guerillakrig, 2) vi var godt organiserede, og 3) vi fik kommuner og regioner til at deltage i organiseringen. Så vi havde 50.000 mand under våben, da krigen brød ud, og senere fik vi flere våben fra JNA.”

Hvordan kan det være, at JNA og SDS først sent opdagede etableringen af Den Patriotiske Liga?

“Nogle af dem vidste det, men anså ikke PL for at udgøre en seriøs trussel – selv Izetbegovic kaldte os ‘drømmere’. Selv han var sikker på, at JNA var overlegen i forhold til enhver paramilitær styrke. Jeg brugte mange møder på at forsøge at overbevise Izetbegovic om, at JNA var meget svagere, end han troede. Jeg vidste det jo som gammel JNA-officer.”

Samtidig troede Izetbegovic på JNA's neutralitet?

“Ja, det udtrykte han klart. Der findes hele tre udtalelser, den sidste så sent som fra foråret 1992.”

I hvilket omfang styrede KOS SDS og endda SDA?

“Det gjorde de, absolut! I forhold til al snakken om Milosevic-Tudjman-aftalen må man lægge mere vægt på Split-mødet kort efter, hvor Izetbegovic – ud over de to – også deltog, og hvor han blev tilbudt sin del af kagen – en ren muslimsk stat i Centralbosnien. Det, han grundlæggende hele tiden ville have, var en lille, ren muslimsk stat – som i Den Islamiske Deklaration. Jeg gennemskuede hans multikulturalismetorik allerede efter London-konferencen, august 1992.”

Hvordan er de aktuelle udsigter til et forenet Bosnien?

“Hvis jeg ikke troede på det, sad jeg ikke her! Jeg kæmper for at fjerne alle nationalisterne fra magten! Vi må før eller siden beslutte os: Vil vi have vores eget land – eller vil vi ende som Palæstina? Kriminalitet og korrupcion er mit partis hovedfokus p.t. – for det er, hvad folk er optagede af – og så vil jeg derefter åbne deres øjne for det større bosniske emne. Medierne er også i alt for stort omfang kontrolleret af nationalisterne.”

Hvad vil der ske, når OHR trækker sig ud?

“Intet. De er så passive alligevel. De har tilladt Dodik i Republika Srpska og Silajdzic her i Bosnien at fortsætte deres nationalisme. Vi behøver dem ikke, hvis de alligevel ikke udretter noget.”

Der er rygter om dannelsen af nye paramilitære grupper?

“Dem tror jeg ikke på. NATO’s tilstedeværelse er meget mere afgørende end OHR. Og der kan ikke vokse paramilitære grupper frem med NATO i landet. Men OHR *opfordrer* faktisk til nationalisme. I vores parti går vi og laver vitser om at forøge arbejdsløsheden og blive nationalister bare for at få magten – for så at vende os imod nationalisterne, når vi har magten. Når OHR er væk, vil nationalismen svækkes, fordi folk vil blive bange for krig. Men OHR tøver med at trække sig ud, for det er rart at være her – det er en behagelig by at opholde sig i – i stedet for at være udstationeret i Kabul [...]”

Hvilken rolle spillede Vasiljevic?

“Han burde have været anklaget i Haag – det var ham, der fostrede hele idéen om dannelsen af de serbiske paramilitære styrker.”

Var der, som han antyder, to kommandolinjer i Beograd – forbundshæren og det serbiske indenrigsministerium?

“Det passer ikke. Sådan var det før Milosevic, men han forenede de to linjer. Jovica Stanisic i indenrigsministeriet var i praksis Vasiljevics chef – og de stod alle under Milosevic, hvis ord var lov. De paramilitære styrker blev organiseret for at kæmpe her i Bosnien – en sådan ide kunne ikke dukke op hos embedsmanden Stanisic, men hos soldaten Vasiljevic. Han er absolut skyldig.”

Hvad med Kadijevic, der var leder af generalstaben fra 1988-92?

“Han var Milosevics højre hånd, men manglede beslutsomheden til at udføre alle Milosevics planer. Så han blev erstattet på grund af sin ubeslutsomhed. At de serbiske generaler Kadijevic, Vasiljevic, Adzic, Panic og Jovic ikke er anklaget i Haag – det er Carla del Pontes store fejltagelse.”

Hvornår hørte De om RAM-planen for den serbiske udrensning af de bosniske muslimer?

“Da krigen brød ud i Bosnien. Op til 1985 faldt republikgrænserne sammen med grænserne for de jugoslaviske militærdistrikter. Da Det Serbiske Akademis memorandum kom i 1986, blev militærdistrikterne omorganiseret. Første militærdistrikt

kom nu til at dække Serbien, Bosnien og Krajina – Slovenien plus resten af Kroatien udgjorde et andet distrikt – sådan at alle serbiske områder kom under samme distrikt, og Mladic senere kunne kontrollere dem under ét. Det var grundlæggende allerede Storserbien, der lå i støbeskeen i den omorganisering af distrikterne – så RAM-planens struktur lå klar langt tidligere end 1991.”

Hvordan lykkedes det Dem at bekæmpe serberne i krigens begyndelse – hvor serberne selv antog, at krigen kun ville vare et par uger?

“Vi overvågede nøje, hvad de foretog sig, og kendte deres planer, så vi kunne arbejde imod dem. Vi havde stærke kræfter i kontraspionagen – der var jo også serbere på vores side. De var faktisk overbeviste om, at krigen ville vare 15 dage. Men efter de serbiske styrkers alvorlige nederlag i Sarajevo 2. maj 1992 indså de, at det ville tage længere tid. En kampvogn er kun et kraftfuldt våben på åben mark – i en by er den ikke andet end en kanon. Serberne havde mere artilleri end os og brugte det mod civile. Vi havde planer om at stjæle våben fra de blokerede kaserne – og hvis vi havde gjort det, ville krigen have været kortere, men det blev forhindret af Izetbegovic.”

Hvornår blev De klar over, at våben fra hæren blev brugt til at bevæbne serberne i Bosnien?

“I 1989. Allerede dengang blev ansvaret for våbnene under TO, Territorialforsvaret, lagt ind under JNA, undtagen i Slovenien.”

Hvordan bedømmer De Munir Alibabics indsats?

“Positivt – han filmede alting! Izetbegovic, Milosevic, alle! Meget nyttigt. Det var ham, der optog de berømte telefonsamtaler mellem Milosevic og Karadzic. Da jeg på et tidspunkt så min egen sag i det bosniske politis efterretningstjeneste, opdagede jeg, at Alibabic var begyndt at filme mig, allerede samme dag som jeg blev hærleder! Han gjorde virkelig arbejdet grundigt. Izetbegovic sagde, at Alibabic lider af ‘politisyge’ – han tror, alle er fjender, indtil andet bevises! Jeg gør alting offentligt, så jeg er ligeglåd. Jeg går ud offentligt med min historie, og flere og flere tror på mig. Izetbegovic var smart, med alle sine multietniske udtalelser, samtidig med han under bordet forhandlede med Karadzic og Boban – for almindelige mennesker lyder hans multietniske udtalelser meget plausible. Men det var ikke hans egentlige agenda.”

Både Munir Alibabic og Sefer Halilovic er – som man ser – stærkt skeptiske over for Fikret Muslimovics indsats – Muslimovic, der før krigen var jugoslavisk loyalist og leder af KOS i Bosnien, og som *overnight* i foråret 1992 blev radikal muslim, general og Izetbegovics højre hånd. Han anførte islamiseringen af den bosniske hær, tilhørte partiets såkaldte strammerfløj, der arbejdede for et islamisk Bosnien – og Alibabic og Halilovic hævder, at han samtidig var styret af KOS i Beograd. Halilovic mener direkte, at Muslimovic sammen med Mujezinovic var medskyldig i at beordre mordforsøget mod ham selv i 1993, der dræbte hans kone.

Uden for SDA er det nærmest svært at møde nogen, der ikke istemmer bedømmelsen af Muslimovic som KOS-agent. Universitetsprofessor og Sarajevo-serber Djordje Slavnic samt redaktør og kulturmuslim Senad Pecanin fra den kritiske ugeavis DANI er på dette punkt rørende enige. Det garanterer naturligvis ikke, at det er korrekt. Vi sætter den lille runde pensionist med kasketten, Muslimovic, stævne i Sarajevo.

Hvorfor foregik retssagen mod Izetbegovic og de andre islamister netop i 1983? Hans Islamiske Deklaration er jo helt fra 1970?

“Jeg er glad for Deres interesse i Bosnien. Vi var alle deltagere i og vidner til, hvad der skete. Så frembringelsen af sandheden er i alles interesse. Det er vigtigt, at sandheden bringes frem [...]”

Her begiver Muslimovic sig ud i et længere foredrag om sandheden og dens blotlægelse, som han også opfordrer mig til at bidrage til. Efter nogen tid nærmer han sig spørgsmålets emne:

“Retssagen mod de muslimske ledere i 1983 viser de svagheder i det politiske system, der endte med at opløse Jugoslavien. Det kommunistiske parti tog ikke de nationale problemer alvorligt; de troede, de var løst. Det var en af årsagerne til krigen. Politikken om ‘broderskab og enhed’ havde gode intentioner, men var fuld af mangler. Det mindste tegn på nationalitet blev set som nationalisme – og det var værst for bosniakkerne, der ikke var ligeberettigede med de andre nationaliteter i Jugoslavien.”

Men hvorfor foregik sagen i 1983 og ikke 1970?

“Tito døde i 1981, og allerede dengang udløste det en tendens blandt serberne hen imod Storserbien, så de behøvede en fjende, de måtte skabe anti-islamisk

hysteri. Den Islamiske Deklaration var på ingen måde kontroversiel, ikke engang dengang – den hævder jo, at det er umuligt at skabe en muslimsk stat i Bosnien. Deklarationen blev bevidst fejlfortolket for at skabe en anti-islamisk opinion. Jeg havde den ære at tale med Izetbegovic mange gange, og han udtrykte aldrig nationalisme – ellers havde jeg aldrig støttet ham. Han var en ærlig mand, han var den mindst nationalistiske af alle Jugoslaviens to millioner muslimer. En stor tænker, en stor mand. Jeg er ikke nogen blind tilhænger af Izetbegovic, men hvis ikke han var en stor mand, en ærlig mand, ville jeg ikke have støttet ham. Den islamiske gruppe fra 1983 indså Bosniens multi-etniskhed. Kun dumme mennesker kan være nationalister.”

Hvornår begyndte De at støtte Izetbegovic?

“Jeg var officer i JNA, mens den var sund – i ‘broderskab og enhed’-perioden – og jeg støttede den entusiastisk og indså ikke dens begrænsninger. I 1989 pegede processerne i Slovenien og Kroatien på et flerpartisystem, der ikke skulle være nationalistisk – dengang var jeg stadig både JNA-officer og partimedlem. Atmosfæren i 1990-91 var kompliceret – jeg var i Beograd, på hærens generalskole, og under krigsudbruddet i Vukovar og Dubrovnik blev det klart, at hæren var under tjetnikkernes kontrol. I 1991 arbejdede jeg stadig for et forenet Jugoslavien. At forlade JNA var psykisk vanskeligt for mig. Men dette førte mig ikke uden videre til at tage Izetbegovics parti. Senere kunne det tage sig profitabelt ud at vælge hans side – sådan så det ikke ud på det tidspunkt. I perioden fra sidst i 1991 til først i 1992, da jeg forlod JNA, troede jeg stadig, at Jugoslavien ville blive bevaret, og at krigen ikke ville bryde ud – men så indså jeg, at det var en illusion. Jeg havde godt kunnet lide Izetbegovics erklæringer for Jugoslavien i perioden 1990-91-92.”

Hvornår mødte De ham første gang?

“Måske var min første kontakt med ham i november-december 1991. Jeg havde et møde på en time med ham – jeg fortalte ham om min anti-nationalisme, og at jeg kunne lide, hvad SDA udrettede. Han forsøgte ikke at overtale mig til at melde mig ind. Han var interesseret i at høre mine synspunkter om Bosnien, hvordan vi kunne forsvare os. Vi var for Jugoslavien, men vi blev samtidig nødt til at diskutere forsvar. Jeg fortalte ham, hvordan jeg så hærens rolle i Bosnien. Vi ville undgå krig. Jeg talte for en demilitarisering af hele Bosnien, og det var Izetbegovic villig til at acceptere. Nu ser vi naturligvis problemet i en sådan idé.”

Hvorfor blev de paramilitære styrker ikke afvæbnet i 1990-91?

“Det er et komplekst spørgsmål. Dannelsen af paramilitære styrker var vigtigt for Storserbien – for at skabe konflikter i området. Allerede i 1990 dannede Milosevic paramilitære styrker i serbisk Kroatien. Rent praktisk organiserede de disse styrker og sagde så, at Jugoslavien var truet af de selvsamme styrker, de havde skabt – og pressede dermed kroater og muslimer til *også* at danne sådanne styrker, som de så kunne sige, der var trusler fra. De hævdede så, at disse forskellige styrker var ansvarlige for udviklingen. Folk, der arbejdede for Storserbien, havde ingen argumenter – så de måtte *skabe* disse argumenter, såsom retssagen mod muslimerne i 1983 og senere dannelsen af de paramilitære styrker. For Izetbegovic var det en stor udfordring at demilitarisere, og JNA var allerede under de storserbiske ideologers magt. Tudjman og Kucan, i Kroatien og Slovenien, stod begge i mere simple situationer end Izetbegovic.”

Hvilken rolle spillede Aleksandar Vasiljevic?

“Jeg har kendt ham siden 1970'erne. Han var en vigtig KOS-person. Jeg blev skuffet over ham som Jugoslaviens-støtte, under de begivenheder vi her diskuterer i 1990-91. Jeg kom i konflikt med ham et antal gange, først angående nogle våbenleverancer til Hercegovina, senere omkring hans kontakter til den radikale serber Milan Martić i Krajina. Tidligere havde vi været meget tæt på hinanden, men nu indså jeg, at han var storserbisk orienteret – vi afbrød forbindelsen, og vi er ikke længere venner; jeg har ikke haft kontakt med ham siden 1990. Jeg løb på hans kone i Sarajevo i 1991 og sagde, at hans nationalistiske vending havde været en overraskelse for mig, så vi måtte afbryde vores kontakt – hun forekom mig at være neutral. De storserbiske ideologer manipulerede det serbiske folk til at støtte dem. Milosevic og Karadzic arbejdede for at skabe frygt blandt serberne ved at lade serbiske medier og den serbiske elite inficere 'kulturen' – den spillede en central rolle og gør det stadigvæk.”

Vasiljevic hævder jo, at JNA var objektiv og neutral og ikke tog det storserbiske parti?

“Det er en stor løgn, for det er Vasiljevic, der er ansvarlig for JNA's forandring. Man skal aldrig oversimplificere, men JNA var stærkt involveret i Milosevics politik. I 1992 skulle alle JNA-generaler stå klar til at kæmpe for Storserbien. Der var mange i JNA, der ikke var enige, men ikke blandt de vigtige ledere.”

Hvor stort var overlappet mellem KOS i det kommunistiske Bosnien og dets videreførelse i det uafhængige Bosnien – De fortsatte selv karrieren ubrudt?

“Da Bosnien blev uafhængigt, var der naturligvis folk fra det gamle styre i ministerier, KOS osv., men de fik en ny måde at tænke på, de var åbne over for det nye system. Vi måtte alle sammen efterlade vores gamle identitet bagude og antage en ny, først af alt som mennesker, for der var en fuldstændig ny atmosfære. Folk måtte forsvare Bosnien. Der var selvfølgelig rester af de gamle ideologier – også nogle af deres positive aspekter, såsom at leve sammen på trods af forskellige nationaliteter. Vi mistede ikke håbet om at leve sammen og skabe normale relationer mellem eksrepublikkerne. Izetbegovic var jo ikke formand for SDA under krigen – i Izetbegovics optik skulle hæren være multietnisk – selvom Milosevic og Karadzic forsøgte at fjerne alle serbere og kroater fra den for at gøre den ren muslimsk. Her er to aspekter: hærens og soldaternes mål, der var det multietniske Bosnien, og målet om at beholde serbere og kroater i hæren. Det første fastholdt vi, desværre lykkedes det andet ikke. Selv ikke i dag er jeg tilfreds med hærens nationale struktur, men det er for det meste resultatet af ydre kræfter. Vi har måttet forklare dette igen og igen og kritisere hærens ledelse for det. Vi ville jo gerne have alle serberne tilbage til Sarajevo!”

Hvordan var styrkeforholdet mellem de to tendenser i SDA – tendensen for et multietnisk Bosnien og tendensen for en ren muslimsk stat?

“På grund af min rolle i politik kender jeg alle lederne fra SDA og socialdemokraterne i Bosnien, endda det kroatisk parti HDZ. Jeg kan bevidne, at alle lederne i SDA har været multietniske – i partiet har der *aldrig* været tale om at opdele Bosnien i mindre dele. Der har selvfølgelig været enkeltpersoner, der har sagt den slags ting, men det gav os en følelse af kvalme – det var så langt fra, hvad SDA kæmpede for at nå. Men dette emne blev og bliver rejst for at mistænkeliggøre krigshelte, for at kompromittere Izetbegovic, så andre kan overtage magten. Det er fuldstændig forskelligt fra, hvad vi ville. I alle Izetbegovics taler kan man ikke finde en eneste antydning af at dele Bosnien. Vi kæmpede for et samlet Bosnien. Alle fredsplannerne ville jo dele Bosnien – hvis Izetbegovic virkelig ville det, havde han et væld af muligheder for at gøre det.”

Hvorfor kom mujahedinerne til Centralbosnien, og hvilke problemer skabte det?

“Der var ikke brug for dem her. Vi havde 250.000 mand i hæren, og der var kun 280 mujahediner, inklusive konverterede bosniere – men fjendtlige stemmer hævder,

der var 10-15.000. Vi ville helst have haft, de aldrig var kommet. De var ikke alle ondartede, men nogle af dem var.”

Hvem sørgede for deres indrejse?

“Det gjorde Milosevics og Tudjmans agenter – for at retfærdiggøre deres aggression, for at portrættere os som fundamentalister. I 1993 sagde Izetbegovic i en tale, at vi ikke kunne bruge serbernes og kroaternes metoder – at ødelægge moskéer, at myrde civile – det ville hindre vores mål. Der var naturligvis individuelle forbrydelser i hæren, det er der i enhver hær – men de var imod hærens moral og tendens. Moralsk og psykologisk er vi krigens sejrherre på grund af hærens patriotisme og moral. Vi er et almindeligt europæisk folk! Det europæiske element i os må ikke presses ud! Vi er ikke forskellige fra jer!”

Hvorfor trådte Sefer Halilovic tilbage i 1993?

“Han var ikke loyal over for Izetbegovic – i den militære betydning af loyalitet over for den politiske kontrol fra præsidentrådet. Han havde sin egen agenda.”

Hvordan viste hans manglende loyalitet sig?

“Han skændtes med Izetbegovic og ville ikke tage imod ordrer, han forsøgte at få en gruppe officerer i Sarajevo på sin side, og som i Grabovica gav han problemer ved at forårsage forbrydelser: Han samlede problematiske elementer, forbrydere her fra Sarajevo, og tog dem med til Jablanica for at myrde civile kroater.”

Men det blev han jo frikendt for i Haag?

“Men vi anser ham stadig for at være skyldig efter vores egne kriterier.”

Hvad er det for kriterier?

“Professionelle, moralske kriterier. De drab var en stor plet på den bosniske historie, som vi ville have været fri for uden ham.”

Fikret Muslimovic afbryder interviewet; han har travlt. Han er svær at fastholde – også i interviewet, hvor han ofte giver generelle svar på specifikke spørgsmål. Der er punkter, hvor man forbløffes – den Muslimovic, der pålagde hæren at hilse med

“salaam aleikum” og at danne en kult om Izetbegovic, er den selvsamme, som her beklager hærens islamisering. Beskrivelsen af forholdet til KOS-lederen Vasiljevic hævder, at han bryder med ham omkring 1991 – det er antagelig Muslimovics måde at afvise, at han var KOS’ agent i SDA. Som sagen står, er det ord mod ord. Alibabic og Halilovic er overbeviste om, at Muslimovic på Beograds ordre drev SDA imod stadig mere radikal islamisme, så delingen af Bosnien kunne effektueres. Selv fremstår Muslimovic her som SDA-ideolog i reneste form – uden at jeg på nogen måde har antydnet over for ham, at han skulle være hardliner, bryder han ud i store lovsange til SDA’s demokratiske og multietniske sindelag, ja, han benægter endog, at der overhovedet skulle have været andre strømninger i partiet end idyllisk multikulti. Selv Izetbegovics Islamiske Deklaration udlægges, som om den siger, at en islamisk stat var umulig i Bosnien. Men det, teksten siger, er jo ganske præcist *ikke* det. Den siger, at en sådan stat er umulig uden muslimsk flertal. Det var der ikke i Bosnien før krigen. Men det er der nu, i føderationens del af det delte Bosnien.

For Senad Pecanin, redaktør af den kritiske ugeavis DANI i Sarajevo, er sagen klar:

“Muslimovic var agent for KOS – han anses for at have været en af deres mest succesfulde agenter. Vasiljevic var en af hans overordnede – han forfulgte dengang mange kosovoalbaniere i hæren. I begyndelsen af krigen fik han skyld for mange JNA-aktioner, og skridt for skridt kom han op i toppen af den bosniske hær. Han opfører sig som folk, der forsøger at overbevise om ærligheden i deres konvertering: Han blev en større muslim end nogen anden. Han er ansvarlig for at uddrive serbere og kroater fra hæren og islamisere den – vi har publiceret hans skriftlige ordrer til hæren, hvor styrken f.eks. blev pålagt at bruge hilsenen ‘salaam aleikum’. Han er en fyr med en mørk fortid, der forsøger at overbevise alle om, at han ikke længere er den, han plejede at være. Omkring årsskiftet 1994-95 var der protester mod islamiseringen af hæren, og Izetbegovic og Ejup Ganic var isoleret mod fem andre medlemmer af præsidentrådet. Da skrev Muslimovic en helt forfærdelig tekst, der blev læst højt for alle enheder i hæren, hvor han beskyldte flertallet i præsidentrådet for forræderi. Izetbegovic var jo *de facto*-hærleder, og Muslimovic støttede ham. Muslimovic ønskede jo at rense sig selv for sin fortid, så han var villig til at adlyde de allermest radikale og skadelige ordrer.”

Præster, kanoner, gangstere ...

Religionens røde tråd i Bosnien – fra krig over mujahediner til nu

Religion spillede en central rolle i krigen i Bosnien – men på en mærkelig, indirekte måde. De fleste bosniske muslimer var ufanatiske og urbane – en klassisk bosnisk-muslimsk vits lyder: “Selv når jeg er mest fuld, kunne jeg aldrig finde på at sætte mine ben i en moske” – men dele af den bosniske ledelse havde som mål at ændre dette ved at “islamiserer muslimerne”, som det hed i Izetbegovics Islamiske Deklaration. På den serbiske side har den ortodokse kirke som institution spillet en vigtig og dystre rolle i den serbiske nationalisme, og billederne af fader Gavriilo, der velsigner den serbiske militærgruppe Skorpcionerne på vej til etnisk udrensning, er svære at slette fra nethinden. Alligevel virker den almindelige serber – som i det øvrige Europa – snarere vanekristen, og gudstjenesterne bliver ikke løbet over ende. Men det er i stort omfang religion, der fungerer etnicitets-definerende – bosniakker, serbere og kroater adskiller sig kun ved religion eller ved slægtens religion: Hvorvidt den enkelte er praktiserende troende er ligeegyldigt, den politiserede kontekst betyder, at han alligevel af de andre sættes i bås ved sin trosbaggrund, der som regel kan aflæses via de forskellige navneskikke: Alija, muslimen; Marko, serberen; Mate, kroaten osv.

Et punkt, der aktuelt bliver ved med at ægge til udforskning og kontrovers, er importen af mujahediner på den bosniske side. Allerede næsten fra begyndelsen af krigen i Bosnien kom der især arabiske mujahediner med kamperfaring fra Afghanistan for at kæmpe på muslimernes side – ganske vist ofte til almindelige muslimers ubehag. De samlede især i Centralbosnien, hvor de kæmpede på den nordvestvendte front mod serberne i Vestbosnien – og i løbet af 1993 også mod kroaterne, da den muslimsk-kroatiske alliance gik op i sømmene. De fik ry som frygtløse soldater, der gerne søgte martyriet, men også som grusomme krigere, der havde let til krigsforbrydelser, både over for tilfangetagne fjender, der kunne blive tortureret og halshugget, og over for civile, der kunne myrdes med henblik på fordrivelse. Da jeg talte med Munir Alibabic, den tidligere chef for det bosniske hemmelige politi, rejste jeg emnet:

Hvilken rolle spillede international islamisme – mujahedinerne – i Centralbosnien?

“SDA behøvede dem desperat, både af politisk-militære og af religiøse grunde. Men de var marginaliserede i hæren. Briterne så dem som nødvendige for at styrke radikaliseringen og homogeniseringen af området i rene etniske dele – men de andre vestlige kræfter kendte også til dette. Især de afghanske krigere begik krigsforbrydelser.”

De siger, at de bosniske muslimers parti, SDA, også behøvede dem af religiøse grunde?

“Ja, de bosniakiske eliter syntes ikke, at bosniakkerne var tilstrækkeligt islamiske – så de behøvede missionærer, der kunne gennemføre en islamisk renæssance, sådan som undertitlen på Izetbegovics Islamiske Deklaration krævede” [islamisering af muslimerne, FS].

Men de var salafister og wahabister?

“Både bosniakker og mujahediner var sunnimuslimer, der bare var forskellige i bestemte handlemåder. Der var Det Muslimske Broderskab, Revolutionær Islam – og allerede Den Muslimske Ungdom fra 40'erne, Izetbegovics og Omer Behmens gamle organisation, var jo grundlagt på basis af Det Muslimske Broderskab, så de favoriserede alt, hvad der var radikalt [...]”

De brugte også iranske forbindelser – shia-islam? Gav det konflikter?

“Her i Bosnien samarbejdede de uden problemer – jeg har ingen information om konflikter mellem de iranske og de arabiske kræfter her i landet. Både sunnier og shiitter havde stor politisk og militær indflydelse her – shiitterne dog mindre religiøs indflydelse. Shiitterne dominerede i våbensmugling og finans, ikke hvad angår religiøs indflydelse.”

Hvordan er al-Qaeda's indflydelse her efter krigen?

“Siden krigen har der ikke været noget større al-Qaeda-angreb i verden uden deltagelse af mindst én bosnisk medskyldig. Det er indlysende, der er terrorister her – jeres efterretningstjenester ved sandsynligvis dette.”

Evan Kohlmann har kortlagt dette problem i bogen *Al-Qaida's Jihad in Europe* (2004). Kohlmann sporer kernen i de bosniske mujahediner til de anti-sovjetiske afghanske krigere baseret i Pakistan i 1980'erne omkring sheik Abdullah Azzam. Mange af Kohlmanns detaljerede informationer hidrører fra al-Qaeda's egne PR-videoer og interview med de implicerede, og bogen har fået favorable anmeldelser, også fra folk der er skeptiske over for overdrevne påstande om mujahedinernes antal eller deres grad af samarbejde de bosniske muslimer. Allerede kort efter krigsudbruddet, i efteråret 1992, beordrede Osama bin Laden den sudanesiske al-Qaeda-leder Jamal al-Fadl til Kroatien for at mødes med de ledende afghanske krigere Amir Abdel Aziz, Abu

al-Madani og Enaam Arnout i sidstnævntes hjælpeorganisation Benevolence International Foundation (BIF). Aziz berettede da, at al-Qaeda's fremmeste mål i Bosnien var oprettelsen af en base for operationer i Europa imod USA. Arnout arrangerede følgelig, at ni eliteinstruktører fra Al-Sadda-lejren i Afghanistan blev overført til Centralbosnien. Her blev det voksende korps af mujahediner allerede fra maj 1992 anført af den ægyptiske sheik Anwar Shaaban – en afghansk veteran, der senere var blevet leder af det berygtede islamiske kulturinstitut i Milano, og som krigen igennem var politisk og åndelig anfører for mujahedinerne. De anlagde to centre – det ene i et tidligere plejehjem i Zenica og et andet i et gammelt kvægmarked i Mehurici, 10 kilometer uden for Travnik. Abu Aziz blev fundraiser for den bosniske jihad blandt fundamentalistiske religiøse ledere i Mellemøsten, især fra Saudi-Arabien, Ægypten og Yemen. Alene mellem 31. august og 2. september 1992 ankom 250 mujahediner til Zenica-området. Allerede i denne periode organiserede en saudisk mujahedin-enhed under Abu al-Makki – der senere hævdede at have været med til at planlægge 11. september-terrorangrebet – kampoperationer mellem Tesanj og Teslic, ligesom mujahedin-enheder begyndte at terrorisere den kroatisk civilbefolkning i området og at tvangsomsikre serbiske krigsfanger. En hovedrolle i mujahedineres vej til Bosnien blev ifølge Kohlmann spillet af angivelige hjælpeorganisationer, f.eks. den nævnte BIF, hvis Sarajevo-kontor blev undersøgt så sent som i 2002, hvor man fandt vejledning i våben og eksplosiver, falske pas og transskriptioner af kommunikation mellem BIF og al-Qaeda-kommandører i Afghanistan. Den 'blinde sheik' Abdelramans hjælpeorganisation Al-Kifah spillede en lignende rolle fra dens kontor i Zagreb, og Den Internationale Islamiske Hjælpeorganisation (IIRO), en gren af Den Muslimske Verdensliga (MWL), assisterede bin Laden i at kanalisere penge og mænd til Balkan. Den saudiske al-Muwafaq-stiftelse og især Third World Relief Agency i Wien spillede en central rolle for indsmuglingen af våben og irregulære mujahedin-styrker til Bosnien, styret af sudaneren el-Fatih Hassanein, der i 1994 udtalte, at den bosniske krig ikke kun handlede om at afvise en fremmed aggressor, men at "Bosnien må ende med at blive muslimsk Bosnien. Hvis ikke, har alt mistet mening, og krigen har været for ingenting." Andre kilder end Kohlmann peger på, at SDA-topfiguren Hasan Cengic – med øgenavnet 'Mørkets Fyrste' – var SDA-ledelsens kontaktperson til TWRA og tæt involveret i våbenleverancer til de embargo-ramte bosniske muslimer. Våben og mujahediner blev fløjet ind til Zagreb eller endog direkte til flypladser i Centralbosnien. I denne tidlige fase synes mujahedinerne at gå i kamp på eget initiativ, uden for den bosniske hærskommando – f.eks. da de i oktober 1992 fejrede deres første sejr på Bandera-bjerget ved Tesanj. Her spirede også konfrontationerne mellem mujahedinerne og de ordinære bosniske styrker, som de anså for at være skræmte og for lette at slå tilbage. Allerede i 1992 kom også det første sammenstød mellem mujahedinerne og

FN, da to mujahediner blev dræbt i ildkamp med ægyptiske FN-styrker ved Butmir uden for Sarajevo – mujahedinerne anså FN for endnu en vantro kampstyrke vendt imod dem. Kohlmann gennemgår i detaljer de forskellige kampoperationer, mujahedinerne indgår i – i 1993, da en ny front bryder ud mellem muslimer og kroater i Centralbosnien, kommer de til at spille en vigtig rolle i etnisk udrensning af civile kroater, idet de selv ser målet som at etablere jihad på europæisk grund. Abu Aziz, der rejste rundt i Mellemøsten og kampagnerede for støtte, udtalte således: “Dette er en stor mulighed for at give islam adgang til Europa via jihad.”

Med den kroatisk-muslimske konflikt i 1993 blev det vanskeligere at få mujahediner ind gennem Kroatien, og de første sammenstød mellem dem og kroater finder sted. Sommeren 1993 er Lasva-dalen – hvor de fleste mujahediner holdt til – et lovløst kaos af forskellige muslimske og kroatisk grupper og bander, der gengælder bagholdsangreb på hinanden. Ofte opererer mujahedinerne i små avantgarde-enheder foran den ordinære hær – samtidig med at de støder sammen med denne hær, når de vil sprænge klostre i luften eller massehenrette civile. I februar bortfører og myrder mujahediner op til ti britiske statsborgere i området, inklusive militærrådgivere ved den bosniske hær, og 30. april 1993 torturerer og henretter en gruppe mujahediner civile kroater i landsbyen Miletici. Den nyudnævnte leder af den bosniske hær, Rasim Delic – nu under anklage i Haag – erklærede i sommeren 1993, at mujahedinerne “lavede meningsløse massakrer ligesom deres fjender,” og præsident Izetbegovic forsøgte at domesticere dem ved at gøre dem til en enhed under den bosniske hærs syvende brigade, direkte ansvarlig for præsidenten, under ledelse af lægen Abul-Harith og kommandanten al-Masri i Zenica. Den allerede nævnte lejr i Mehurici blev deres træningscentrum, og hundredvis af lokale bosniske muslimer blev indforskrævet til træning og indoktrinering. En leder fra BIF beklagede sig senere: “Bosnierne var ‘muhajedin.’” Mange lokale muslimer brød sig ikke om deres tilstedeværelse; Kohlmann citerer bl.a. en vis ‘Emir’ for at sige: “Araberne kræver, vi skal bede fem gange om dagen, men vi vil hellere have fem drinks om dagen.”

Efterhånden vendte mujahedinerne sig i stigende omfang imod vestligt personel i området, med drab på hjælpearbejdere, FN-personale osv. Opklaringen af drabene synes at være blevet forhindret af de bosniske autoriteter, sandsynligvis for ikke at standse strømmen af islamistisk hjælp. Efter Washington-aftalen i februar 1994, der pressede muslimer og kroater ind i en skrøbelig koalition, blev mujahedinernes officielle grund til at være til stede i Centralbosnien i en vis forstand anakronistisk – samtidig med at de anså denne aftale for et radikalt forræderi imod deres sag. Nye ledere, som Abu Muaz og Abu el-Ma’ali, skærpede holdningen imod de kroater, man

nu officielt var i alliance med. Allerede i 1994-95 begyndte de italienske myndigheder at blive klar over den bosniske forbindelse til international terrorisme, da en plan om at myrde den ægyptiske præsident Mubarak i Rom blev sporet til det islamiske kulturcenter i Milano og dets leder Shaaban, der samtidig var anfører for de bosniske mujahediner. Mod krigens afslutning begyndte mujahedin-indsatser samtidig at få vægt i det overordnede billede – især de tre operationer kendt som Black Lion, Miracle og Badr, der samtidig viste, at den bosniske regering trods internationalt pres intet gjorde for at inddæmme mujahedinernes aktivitet. Førstnævnte operation indgik i genåbningen af vejen mellem Tuzla og Zenica ved indtagelsen af Vozuca og kulminerede i, at mujahedinerne torturerede og halshuggede serbiske krigsfanger, samtidig med at de – ligesom de serbiske Skorpioner – dokumenterede det på video. Under operation Badr for indtagelsen af Maglaj i krigens afsluttende fase i september 1995 omkom hele 30 mujahediner.

25. juli 1995 dræbte en terrorbombe ti og sårede 116 i den parisiske metro ved St. Michel, og den algeriske terrorgruppe GIA tog ansvaret. Den franske efterforskning fandt her tråde til det såkaldt afghansk-bosniske broderskab, og denne affære indikerede for alvor for omverdenen, at mujahedinerne havde andre og videre mål end krigen i Bosnien. Kohlmann gennemgår afslutningsvis, hvordan en hel bølge af terror efter krigens afslutning i 1995 har direkte forbindelse til den bosniske celle 800 Guys With Nothing to Do – endnu et komplot mod Mubarak, denne gang i Etiopien, terrorbomben i Rijeka i oktober, en bilbombe i Podrežje osv. – samtidig med at det internationale samfund havde svært ved at få den bosniske regering til at efterkomme den del af Dayton-aftalen, der lød på, at alle fremmede kombattanter skulle forlade landet i løbet af 30 dage. Endnu i dag bor mange af dem i Centralbosnien, lyn-naturaliserede med bosniske pas og gift med bosniske kvinder – mujahedinerne fik simpelthen kassevis af blanke pas fra staten. Men Shaaban og el-Ma'ali profiterede af dette pres til udvandring på anden vis: De udvandrede kunne nu søge om asyl i forskellige vestlige lande og grundlægge såkaldt sovende celler der. Shaaban selv blev dog dræbt sammen med hele sin nærmeste gruppe 14. december – efter krigsafslutningen – i et sammenstød med kroatiske styrker og blev officielt hyldet for sin indsats af al-Qaeda. I 1996 blev mujahedin-bataljonen officielt opløst og konverteret til en træningsenhed i den bosniske hær – men NATO-styrker har tilbagevendende afsløret terrorceller i rester af organisationen; Abu al-Makki har direkte hævdet, at sådanne celler forbliver udstationeret i Tuzla, Zenica, Sarajevo, Konjic og Bihac. Omkring 100 mujahediner anført af Abu el-Ma'ali har overtaget den forladte landsby Bocinja Donja og påtvunget omkringboende deres håndhævelse af et sharia-styret område – disse tilbageværende mujahediner synes

at nyde det muslimske parti SDA's beskyttelse. Kohlmann nævner den nu afdøde præsident Izetbegovic, men går ikke dybere ind i, hvem i partiet der står for denne beskyttelse; andre – som den tidligere hærfører Sefer Halilovic – nævner Hasan Cengic og Fikret Muslimovic som personer, der er særlig tæt på mujahedinerne. I det større perspektiv, hævder Kohlmann, er mujahedin-basen i Centralbosnien blevet en vigtig brik i et internationalt netværk af sovende celler med kontakter til især islamistbevægelserne i Maghreb-landene. 11. september blev så det store wake-up call for den bosniske regering – de to ledende af de 19 selvmordsaktivister i 11. september-aktionen, Nawaf al-Hazmi og Khalid al-Mihdar, var erfarne bosniske mujahediner – og Kohlmann mener, at Izetbegovics tilbagetrækning fra politik i 2001 direkte skyldes, at han blev delegitimeret af sin forbindelse til de bosniske mujahediner. I månederne efter 11. september-angrebet afslørede SFOR-styrker i Bosnien indtil flere terrorplot, f.eks. af en gruppe i Visoko, der planlagde angreb på to amerikanske militærbaser i Bosnien – og intet tyder på, at vi har hørt det sidste til de bosniske mujahediner.

Men hvordan ses disse udviklinger af lokale iagttagere? En god kilde til udviklingen i Sarajevo er Djordje Slavnic – Sarajevo-serber, der blev nede i byen under krigen og deltog i kampen imod sine 'etniske' fællers belejring. Han er universitetsprofessor – nu på de mindre bosniske universiteter i Bihac og Zenica – og blev afskediget fra universitetet i Sarajevo efter krigen, angiveligt af etniske grunde, hvilket han endnu fører en sag omkring, helt til højesteret i Bosnien-Hercegovina. Med mange års arbejde bag sig for det bosniske præsidentskab under krigen – og det internationale samfunds High Representative efter krigen – er han informeret om mange sider af bosnisk politik.

Har De selv truffet mujahedinerne?

“Der er stadig masser af mujahediner i Zenica, der nu er hovedcentret for muslimer i Bosnien. Mange af dem er familieorienterede og optræder venligt over for mig, men mine muslimske venner fortæller mig, at de er venlige i første generation, men så snart de er i flertal, vil den næste generation give problemer; de har egne børnehaver og skoler, som politiet må infiltrere. Jeg er kun ved én lejlighed blevet skræmt af dem: Det var engang, hvor jeg kom forbi en hemmelig moské, Mejsdid i Zenica, en fredag, hvor en stor gruppe mujahediner kom ud, de stirrede ondsksfuldt og mistænksomt på mig, og en af dem forfulgte mig. Han var sandsynligvis ude på at berøve mig – det er antagelig kriminelle, der bare dækker sig bag islam. De fleste almindelige muslimer kan ikke lide dem.”

Hvad med krigsforbrydelserne begået af dem?

“Mujahedinerne i Centralbosnien blev aldrig retsforfulgt, selvom Rasim Delic som hærfører hævdede at have kommando over dem. Og her vil man ikke røre ved dette spørgsmål. Hvad skal man stille op med dem? For nylig gav de anledning til problemer ved bøssefestivalen i Sarajevo, som de chikanerede. Sådan noget ville aldrig være sket under Tito; da var folk orienterede mod fremtiden, mod nye ting – nu er folk blevet dybt konservative [...]”

Hvad med det aktuelle forhold mellem islamister og serbiske nationalister – hvad er den radikale fløj i SDA's forhold til Milorad Dodik, den nationalistiske leder af Republika Srpska?

“De kan lide ham. Han holder jo dem ved magten! De vil gerne indtage hele Bosnien som muslimsk stat – på lang sigt og med demografiske midler; de får flere børn end serberne. I 1990, da de tre parter startede, aftalte de uofficielt, hvem der skulle have hvad – jeg hørte om det fra en ven i SDS. Planen var Tudjman og Milosevics delingsplan, det berømte ‘S’ plus en lille stat til muslimerne i trekanten Tuzla-Zenica-Sarajevo. Derfor var der også specialstyrker fra det bosniske politi, der deltog i angrebet på den antinationalistiske demonstration 6. april 1992. De ville have hvert sit område, men hvis serberne og kroaterne gik ud med hvert sit område, ville muslimerne få en del, der var omringet af fjender på alle sider. Izetbegovic ses som en af de største forrædere, der har solgt muslimerne til de kristne – de kalder ham KOS-agent. Indenrigsministeriet i Serbien kørte staten – de udgjorde en parallel stat i staten. Da Boris Tadic tog magten og udpegede sin indenrigsminister, blev Karadzic anholdt i løbet af to dage. Det beviser, at de hidtil havde holdt hånden over ham.”

Var der KOS-agenter i SDA?

“En af mine venner i Bihac var med i ledelsen af den tidlige bosniske efterretningstjeneste efter uafhængigheden. Han hævder, at hele den såkaldt bosniske borgerkrig blev dirigeret af KOS – alle SDA-lederne var KOS-agenter, og han kender alle deres kodenavne. Sefer Halilovic var ‘Boris’. Hans afløser som hærfører, Rasim Delic, var Mladis gamle værelseskammerat på militærakademiet. De skulle lave en muslimsk hær som et påskud for JNA til at angribe – men Halilovic lavede en etnisk blandet hær, så derfor måtte KOS af med ham som hærleder. Delic var først JNA's artillerileder i omringningen af Sarajevo, men blev så taget i et baghold af den bosniske hær, der bragte ham til ‘Fellini’, til Izetbegovic, og han fik så opgaven med at udrense serbere fra

hæren. Jeg kan huske det ske, jeg var jo selv i hæren dengang – jeg var vicekommandør for en brigade, og min kommandør beordrede mig til ikke længere at undervise soldaterne, omgås dem osv. – jeg blev overført til overkommandoen som tolk. Jeg ved, det var, fordi jeg er kristen, altså serber, men der var ingen forklaring, min overordnede sagde bare: ‘Sådan er ordren!’ Samtidig fik serbere let orlov og mange af dem forlod landet. På den måde blev hæren islamiseret.”

Havde både KOS og SDB agenter i SDA?

“De to tjenester blev adskilt af Tito, der gav den største magt til KOS. KOS fulgte muslimerne tæt, og da de opdagede radikaliseringen i de kredse, fængslede de Izetbegovic og gjorde ham til KOS’ agent, mens han var i fængsel i 1980’erne. Det er den første mugne ting. Da krigen var ved at starte, og Zulfikarpasic og Muhamed Filipovic forsøgte at få en aftale med Milosevic, hævdede radikalisterne, det var en fælde fra Milosevic og hindrede det. Filipovic sagde: ‘Izetbegovic kunne være blevet præsident for Rest-Jugoslavien med Milosevic som premierminister – det tilbød jeg ham – og med muslimske ledere af det bosniske JNA-korps. En dag, da jeg diskuterede for og imod krig med Izetbegovic på hans kontor, og jeg prøvede at tale ham fra krigen, kom den amerikanske ambassadør Zimmerman pludselig ind. Izetbegovic, vægelsindet som altid, sagde: ‘Jeg ved ikke, om vi skal gå i krig eller ej’ – og Zimmerman sagde: ‘Gå i krig! USA vil støtte jer!’ Det var, da krigen blev besluttet! Izetbegovic var både ubeslutsom – og en hård diktator på en og samme gang. Jeg så det selv, da jeg var tolk i præsidentrådet; her var han meget hård og kynisk og råbte: ‘Hold kæft! Der er krig!’, når han ikke var enig. Han ville ikke rotere præsidentposten efter reglerne og fik det suspenderet. Fikret Muslimovic var leder af KOS i Bosnien før krigen – og en effektiv leder af efterretningstjenesten for Izetbegovic efter han blev muslim. Munir Alibabic var også KOS-medlem, men tog sandsynligvis sin rolle for alvorligt, når han undersøgte krigsforbrydelser efter krigen og stødte på fremmede efterretningsagenter. Han blev fjernet af Paddy Ashdown, fordi han ikke ville være marionet, han vidste for meget og jagtede både kriminelle og MI6. Hvis han fik lov at tale, kunne han sige meget [...] Briterne ser jo stadig Middelhavet som deres lokale dam, de er meget mere effektive end USA. MI6 dræbte jo Djindjic, fordi han var protysk! Hvem støttede Draza Mihajlovic og tjetnikkerne under Anden Verdenskrig? Briterne! De tror stadig på Rebecca West: Kroater, muslimer og serbere er bare serbere med tre forskellige religioner! Det er MI6, der kører showet her nu, de er de stærkeste på scenen! Zdravko Grebo er f.eks. en af MI6’s intellektuelle her – han er stadig meget indflydelsesrig bag kulisserne. Under tv-programmet 2. maj 1992, mens Izetbegovic var fanget af serberne i lufthavnen, var hele SDA-toppen samlet i en VIP-lounge i tv-studiet, og

så gik Dragan Vikić – der ledede byens forsvar – hen til Grebo og sagde: ‘Nu har jeg dem alle sammen her i et studie – jeg kunne sende en styrke ind og dræbe dem alle sammen og gøre dig til præsident! Hvad siger du?!’ Han var enormt populær dengang. Grebo svarede: ‘Nej, det kan jeg ikke.’

Der er et overset samarbejde mellem KOS og MI6 her – de var enige om at serberne skulle køre Jugoslavien efter spændingerne omkring 1974-forfatningen. Man må tage et bredere vue: Tudić var KOS-officer i Beograd, og han blev forflyttet til en direktørpost for et historieinstitut i Zagreb. Det var ham, der iscenesatte ‘det kroatisk forår’ for at give serberne et påskud til at intervenere. Senere, i 1990-91, havde JNA jo retten til at intervenere – Sloveniens og Kroatiens udtrædelse var ulovlig.

Jeg tror ikke, Den Patriotiske Liga var en KOS-opfindelse i første omgang, og selvom Vasiljević kan have ønsket det, så kunne han ikke realisere det, det var ude af hans hænder [...]”

Vasiljevićs udrensning i maj 1992 – var han for jugoslavistisk?

“Jeg kunne godt tænke mig at høre hans synspunkt i april 1992! Men måske blev han fjernet, fordi han var for jugoslavistisk for nationalisterne. Diktatorer tenderer jo til at fjerne selv de mest lokale kadre indimellem – for at få nye, der så er skræmt til døde over udrensningen og adlyder ledelsen ubetinget. Det er almindelig stalinistisk taktik.”

Hvordan var forbindelsen mellem KOS i Beograd og i Sarajevo?

“KOS i Sarajevo var direkte underlagt Beograd. Her i Sarajevo er der kun én, der har forladt KOS, Dusko Tomic, men han udtaler sig stadig ikke. SDA har nu et ‘meget liberalt program’, multikulturalistisk og demokratisk, og de har Sulejman Tihić, der poserer som multi-demokrat [...] Men det er ikke sandfærdigt, de har aldrig opgivet radikalismen, men de er reelt ligeglade med islam – det er faktisk organiseret kriminalitet med islam som påskud.”

Hvad med Delimustafić, var han KOS-agent?

“KOS’ hovedfigur her var Muslimović! Han vil fortælle jer, at han var jugoslavisk patriot, der fandt tilbage til sine bosniske rødder, da han blev truet af serberne.”

Hvordan bedømmer du Sefer Halilovic?

“Han var en meget nervøs mand, for passioneret til at være politiker. Jeg var tolk i hans samtaler med general Morillon, han råbte og skreg og mistede besindelsen. Når Morillon sagde, at serberne havde satellitfotos med muslimske kampvogne tæt på hospitalet i Srebrenica, og at det var derfor serberne angreb det, sagde Halilovic: ‘Den er i stykker, Morillon.’ ‘Så flyt den!’ Halilovic svarede: ‘Vi har ingen benzin!’ Morillon replicerede: ‘Jeg giver jer noget.’ Halilovic sagde så: ‘Det er ikke så simpelt’ [...] Det var det samme her i Sarajevo, muslimerne havde kampvogne i hospitalerne, nede i nødambulance-tunnelerne. Det er den palæstinensiske opskrift: Kør en kanon omkring og skyd fra forskellige steder – så vil fjenden skyde mod de mål! Her opdagede folk det, og når kanonerne kom, råbte de: ‘Gå væk! Gå hjem til jeres eget hjem!’ De havde morterkanoner foran præsidentpaladset for at få serberne til at ramme det! Naser Oric var Milosevics bodyguard, før han blev leder af Srebrenicas forsvar – det underbygger KOS-teorien!”

Man behøver ikke godtage alle detaljerne i Djordje Slavnis vidtfavnende teorier for at finde hans iagttagelser interessante. Med sine centrale ansættelser både under og efter krigen – og hans dobbeltblik som Sarajevo-serber – kan han anskue tingene på en måde, der er løsrevet fra de nationalistiske ekstremer. Denne dobbeltposition har naturligvis også været en kilde til personlige problemer.

Er de muslimske fordomme mod en serber som Dem blevet værre eller bedre her i Sarajevo?

“Folk her er hykleriske, de siger ikke tingene ligeud, de undlader bare at invitere mig til konferencer, fordi jeg er serber. Nu arbejder jeg bl.a. oppe i Bihac. Bihac-muslimerne er jo de mildeste – byen køres af socialdemokrater, men kantonen og universitetet, hvor jeg er ansat, køres af SDA. Det er kun seks professorater, og man kan ikke finde en rektor – men man spørger ikke mig, selvom jeg har administrativ erfaring! Officielt normaliseres livet, men der er stadig mistænksomhed blandt almindelige mennesker, og skoler og lærere indoktrinerer børnene med nationalisme – det er især effektivt i landområderne, hvor man nu kan møde piger med slør, der ikke vil give hånd – og det vil ikke forsvinde lige straks. Da jeg fortalte mine studerende om au pair-programmet i USA, sagde de, at de synes, det er amerikansk udbytning af de studerende – de kan slet ikke se, hvad de selv kan få ud af det; uddannelse, sprog, kontaktnet og muligheder. De tror, det er en ond, kristen verden, de har slet ingen information. Bush har forspildt al den tillid til USA, som Holbrooke opbyggede

her. Folk holder sig mere til deres egne, der er færre blandede ægteskaber [...] Jeg lavede en undersøgelse blandt mine studerende, der alle er muslimer – 70 procent sagde, de aldrig ville gifte sig med en ikke-muslim! Det var i Zenica, der nu er 100 procent muslimsk.

Alt i alt har genoplivningen af religionen været den allerfarligste ting, der er sket her. Før krigen var 90 procent ateister, nu sværger alle ved Gud – på alle tre sider! Som den populære troubadour Djordje Balasevic synger i sit hit 'Den blå ballade': 'Først kom præsterne, så kom kanonerne, så kom gangsterne!' Det danner et smukt rim: *popovi* (præster), *topovi* (kanoner), *lopovi* (gangstere). Han er en berømt popsanger, der vendte sig imod Milosevic, selvom han er serber – han er stadig populær i hele Eksjugoslavien. Så præster, kanoner og gangstere – det er vores problemer.”

En anden kritisk røst i Sarajevo er Senad Pecanin, der i begyndelsen af krigen stiftede ugebladet DANI, der på demokratisk vis kritiserer alle tre nationalistiske tilgange – og med Pecanins baggrund som kulturmuslim er det naturligvis især pikant i forhold til det muslimske regeringsparti, SDA. Når den nu afdøde præsident Izetbegovic henviste til såkaldt prostituerede blandt Sarajevos journalister, var Pecanin uden tvivl en af dem, han håbede ville føle sig ramt. Jeg spørger Pecanin til mujahedinernes vej ind i Bosnien:

Den gamle SDA-topfigur Fikret Muslimovic hævder, det var Tudjman og Milosevic, der plantede mujahedinerne, og at SDA ingen interesse havde i dem?

“Det er absurd. Men Muslimovic har ret i den forstand, at alle på Balkan er ofre for konspirationsteorier. Det kan godt være rigtigt, at den kroatiske hemmelige tjeneste og briterne så igennem fingre med, at mujahedinerne kom. Den kroatiske præsident Tudjman kunne i hvert fald have hindret, at de kom hertil.”

Er Muslimovic stadig KOS-agent?

“Mange her hævder, han stadig er det – og det kunne godt forekomme rimeligt – men jeg har svært ved at tro, at nogen – efter alle de forbrydelser – stadig kan arbejde for de gangstere. En af de største tragedier i bosnisk politik er, at så mange her har arbejdet i deres fjenders bedste interesse. F.eks. det projekt at gøre bosnierne til muslimer som en gruppe på linje med kroater og serbere – det skyldes, at Izetbegovics basale holdning var religiøs snarere end national.”

Hvad med Vasiljevic, KOS-lederen i Beograd indtil 1992?

“Han var dybt involveret i alt, hvad der foregik i Eksjugoslavien. Jeg talte med ham 2. maj 1992 efter chokket med de allerførste bombardementer af Sarajevo. Vasiljevic ringede til det bosniske politis ledelse for at bede dem holde op med at angribe JNA's kaserner her. Jeg var dengang talsmand for politiet og fik ham over telefonen og råbte til ham mellem bomberne: ‘JAMEN, I ØDELÆGGER SARAJEVO!’ Han sagde: ‘Nej, det er propaganda – JNA bomber ikke Sarajevo.’ Jeg sagde: ‘Hold nu op, jeg er i byen! Jeg kan se det ske! Jeg er personlig ven af Deres datter – sig nu sandheden!’ Det var jo en absurd påstand, at det kun skulle være utrænede bosniske serbere, der stod for bombningen. De første måneder anede ingen nyslået bosnisk-serbisk rekrut, hvordan man skulle betjene våbnene. Det skulle de først lære af JNA, Den Jugoslaviske Forbundshær.”

Så Muslimovic er en god kandidat til Vasiljevics KOS-agent i SDA?

“Jamen, en ret stor procentdel af Izetbegovics modstandere blandt bosniakkerne mener, at han *selv* var KOS' instrument – da han var fængslet i 80'erne, tog hans søn Bakir til Beograd til møder med Cosic, Kosta Cavoski, Kostunica og de serbiske nationalister og havde mange møder med dem – og derefter grundlagde de så det første nationalistparti i Bosnien, SDA! For én, der hævder at tale for multietnicitet, var det i det allermindste dybt naivt at grundlægge et parti af den art! Hovedproblemet her er, at alle vore dissidenter i Jugoslavien – i modsætning til i de andre østlande – var antidemokrater. Cengic, Cosic, Cavoski, Seselj, Tudjman og Kostunica – de var forfærdelige, et bundt forbandede fascister!

På DANI kæmper vi for tiden især med reis-ul-ulema (stormufti) Mustafa Cerić, den øverste islamiske leder i Sarajevo. Han fremstår nu som den stærkeste bosniske leder, også i politik, og støtter krigsforbryderne i regeringen. Han blander sig i alt! Han har hele det islamiske samfunds infrastruktur bag sig, og SDA og Haris Silajdzic kappes om hans støtte. Han spiller en central rolle i valgene, ved at udtale sig om hvem muslimer bør støtte. I dag bringer vi en artikel om, at den første, der blev dømt i 11. september-sagen, var i Sarajevo i 1995 – den fyr, der først foreslog Osama angreb med passagerfly [...]”

Hvad sker der, når OHR trækker sig ud af Bosnien, måske allerede om et halvt år?

“Jeg håber, det ikke sker nu. Det seneste år har været det absolut værste siden krigen. Forfærdeligt. Dodik, lederen i Republika Srpska, har helt overtaget SDS' gamle

radikale politik, nu støttet af Moskva. Han stiler klart mod at løsrive Republika Srpska fra Bosnien. I EU har man den ide, at Serbien er blevet hårdt straffet med Kosovos uafhængighed, så de afstår fra at kritisere Dodik. Han spærrer alle initiativer i parlamentet og er ved at bygge Srpska op til en parastat.”

Og så vil han bytte Kosovo for Srpska, således at Srpska rives løs fra Bosnien og lægges til Serbien?

“Ja, som serbernes landsfader Dobrica Cosic siger: ‘Serberne tabte meget i krigen, men vandt dog Republika Srpska.’ Så EU undervurderer fuldstændig faren for en ny krig. Så sent som i går hindrede Dodik, at lederen af Rådet for EU’s Integration af Bosnien blev ny, bosnisk EU-ambassadør. Det får så SDA til at true med boykot af parlamentet, og vi har ingen fungerende EU-ambassadør [...] Det gør Dodik for at vise det internationale samfund, at Bosnien ikke kan fungere. Det værste scenario, når OHR forlader Bosnien, vil være, hvis Republika Srpska laver en folkeafstemning om uafhængighed, der skal føre til en deling. For det vil være helt umuligt med den nuværende fligede grænsedragning mellem enhederne i Bosnien – det ville jo give en grænse til Srpska henne ved Grbavica, 300 meter herfra, hvor vi nu sidder, midt i Sarajevo. Man kan jo ikke have en stat, hvor grænsen går få hundrede meter fra præsidentpaladset! Så meget hurtigt ville en grænsekrig eskalere. Efter en sådan afstemning kunne man så iscenesætte væbnede sammenstød hist og pist for at få tingene til at udvikle sig. De første ofre ville være de tilbageværende ikke-serbere i Republika Srpska. Den bosniske hær ville hurtigt dele sig i tre etnisk definerede dele [...] og krigen ville eskalere [...]”

Ville et sådant scenario virkelig være muligt?

“Det afhænger allermost af Serbien. EU spurgte mig på et tidspunkt om, hvilket politisk initiativ, der ville give mest stabilitet i Bosnien. Jeg svarede: ‘at Serbien kommer ind i EU!’ For hvis de russisk-støttede sider af serbisk nationalistisk politik styrkes, kunne sådan et krigsscenario i Bosnien faktisk blive virkelighed [...]”

Interviewede personer

Munir 'Munja' Alibabic, f. 1950. Leder af Bosniens efterretningstjeneste, SBD, før krigen. Gik direkte videre som leder af det hemmelige politi i det selvstændige Bosnien, afskediget i 1994, angiveligt på grund af hans modstand mod korrupsion og mod inddragelsen af mujahediner i krigen. I 2002 blev han hentet frem for at beklæde en stilling ved OHR som leder af føderationens intelligens- og sikkerhedsservice i juli 2002, men blev afskediget af Paddy Ashdown senere samme år efter valget i oktober, der bragte SDA til magten – officielt fordi han lækkede dokumenter, der var ufavorable for SDA, ifølge andre fordi han ikke ville arbejde sammen med britisk efterretning. Ifølge ham selv skyldes afskedigelsen, at hans undersøgelser af SDA og dets forbindelse til islamistiske grupper under og efter krigen skulle drosles ned, ligesom hans opsporing af Karadzic ikke var populær. Er i dag pensioneret, men stadig respekteret som kilde til viden om bosniske forhold og personer. Alibabic hævder ligesom Halilovic, at KOS spillede en meget central rolle i Bosniens opløsning og krigsudbruddet, hvilket han skrev om i bogen *Bosnien i KOS' klør* (1996).

Sefer Halilovic, f. 1952. Var før krigen officer i JNA, som han forlod i 1991. Han var med til at skabe Den Patriotiske Liga i Bosnien i 1991, som senere blev en del af den bosniske hær, og han blev militær leder af det bosniske territorialforsvar 25. maj 1992, kort efter krigsudbruddet i Bosnien. Da den bosniske hær blev skabt i juli 1992, blev han leder af generalstaben, og mange hyldede hans andel i forsvaret af Sarajevo 1992-1993. I juni-juli 1993 blev han afsat til fordel for Rasim Delic, der indtog den nyskabte post som kommandør af generalstaben. Forskellige spekulationer indhyller hans fratræden: Var han for selvstændig i forhold til SDA? Nægtede han at indoptage mujahediner i hæren? Gav han for stor magt, til hvad der reelt var kriminelle bander i Sarajevo? 7. juli 1993 blev hans kone dræbt i et bombeattentat, der efter al sandsynlighed havde Halilovic som mål. I 2001 blev han anklaget af krigsforbryderdomstolen i Haag for at være ansvarlig for den bosniske hærs drab på civile i Grabovica og Uzdol september 1993, men blev frikendt i november 2005, med henvisning til at disse ting var forekommet efter hans aftrædelse som øverstkommanderende. Hans forsvarer i sagen hævdede, at attentatforsøget på ham var iværksat af Rasim Delic og Fikret Muslimovic på vegne af SDA, og at anklagen ved domstolen byggede på falske beviser produceret af SDA-toppen, inklusive Alija Izetbegovic. I 1997 stiftede han Det Patriotiske Parti på et program vendt mod Bosniens etniske deling, og i 2006 blev han indvalgt i parlamentet.

Fikret Muslimovic, leder af JNA's efterretningstjeneste og kontraspionage i KOS' afdeling i Bosnien før krigen. Forlod forbundshæren og meldte sig – efter at have været anti-islamist i KOS – på SDA's side i løbet af vinteren 1991-92. Blev general i den bosniske hær, leder af hærens efterretningstjeneste og er blevet karakteriseret som SDA's cheffideolog i hæren. Kritikere har peget på ham som leder af en uformel, alternativ generalstab, der tjente partiets interesser. Ifølge kritikere fortsatte han som agent for sin KOS-overordnede Vasiljevic efter 1992.

Senad Pecanin, f. 1965, sarajevaner med muslimsk baggrund. Mangeårig redaktør af den uafhængige ugeavis DANI i Sarajevo med ry for at være kritisk over for SDA og Bosniens muslimske establishment.

Djordje Slavnic, Sarajevo-serber. Lektor i engelsk ved universitetet i Sarajevo. Blev i byen og deltog i dens forsvar i den bosniske hær. Forskellige ansættelser ved det bosniske præsidentskab under krigen og ved OHR i Sarajevo efter krigen. Afskediget fra universitetet, efter eget udsagn af etniske grunde, nu ansat ved universiteterne i Bihac og Zenica.

Aleksandar 'Aco' Vasiljevic, general i JNA, leder af hærens efterretningstjeneste KOS, Muslimovics overordnede. Blev afskediget maj 1992 i forbindelse med den omorganisering, der opdelte JNA i den serbiske hær, den bosniske hær og Kranijas hær og samtidig strammede Milosevics greb om disse hære. Afskedigelsen skyldtes angiveligt, at han i magasinet NIN havde røbet, at KOS havde agenter placeret højt i SDA og den bosniske ledelse. Han blev aktiveret igen som viceleder af KOS fra 1999-2001. Vidnede imod Milosevic ved Haag-domstolen i februar 2003.

Forkortelser

- BIF *Benevolence International Foundation*: Velgørende organisation, der er baseret i Canada, med midler fra Saudi-Arabien og al-Qaeda og kontorer i Sarajevo og Zenica. Bosnisk navn: Bosanska Idealna Futura (Ideel Bosnisk Fremtid).
- GIA *Groupe Islamique Armé*, væbnet algerisk oprørsgruppe, dannet 1991.
- HDZ *Hrvatska Demokratska Zajednica*: Den Kroatiske Demokratiske Union, de bosniske kroaters ledende parti.
- HOS *Hrvatske Obrambene Snage*: Den kroatiske Forsvarsstyrke, kroatisk militi i Bosnien i krigens begyndelse 1991-93, senere opsuget i den bosniske hær.
- IIRO *International Islamic Relief Organization*: Nødhjælpsorganisation under MWL. Hævdes at støtte indførelsen af mujahediner i Bosnien, anklages også for anden bistand til terror.
- JNA *Jugoslavenska Narodna Armija*: Den Jugoslaviske Forbundshær, maj 1992 opdelt i den hhv. serbiske, bosnisk-serbiske (VRS) og krajina-serbiske hær.
- KOS *Kontra-Obaveštajna Služba*: Den Jugoslaviske Forbundshærs kontraspionage- og efterretningstjeneste.
- MUP *Ministarstvo Unutrasnjih Poslova*: Indenrigsministerium, i Jugoslavien og de ex-jugoslaviske stater.
- MWL *Muslim World League*: Organisation grundlagt i Saudi-Arabien 1962 til udbredelse af islamisk religion, kultur og filosofi.
- OHR *Office of the High Representative*: Det internationale samfunds repræsentantskab i Bosnien, der ifølge Dayton-aftalen havde vide politiske beføjelser.
- PL *Den Patriotiske Liga*, stiftet 1991. Begyndelsen til den bosniske hær, som blev dannet ved sammenslutningen af PL og de muslimske Grønne Baretter sommeren 1992.
- SDA *Stranka Demokratske Akcije*: Det Demokratiske Aktionsparti, stiftet 1990, anført af Alija Izebegovic. Det parti i Bosnien, der tiltrak hovedparten af de bosniske muslimers stemmer under krigen og reelt regerede den bosniske stat.
- SDB *Sluzba Drzavne Bezbednosti*: Den Jugoslaviske Statssikkerhedstjeneste, ophørte med at fungere på føderalt niveau, da Jugoslavien opløstes 1990-92. Afdelingerne blev overtaget af de enkelte republikker, f.eks. SDB i Sarajevo, ledet af Munir Alibabic. Den centrale enhed i Beograd kom under serbisk kontrol under indenrigsministeriet og kom til at spille en vigtig rolle i kom-

- mandolinjen fra Milosevic via Jovica Stanisic til de serbiske hære i Krajina og Bosnien.
- SDS *Srpska Demokratska Stranka*: Det Serbiske Demokratiske Parti, der er de bosniske serberes parti, grundlagt i 1990, anført af Radovan Karadzic.
- TO *Teritorijalna Odbrana*: Territorialforsvaret. En selvstændig del af det jugoslaviske forsvar, baseret på en art hjemmeforsvar med kommando og våben i de enkelte delrepublikker.
- TWRA *Third World Relief Agency*: Islamisk hjælpeorganisation med hovedsæde i Sudan. En stor del af den islamiske bistand til Bosnien i form af våben, penge og mujahediner synes at være blevet organiseret via TWRA's kontor i Wien.
- VRS *Vojaska Republike Srpske*: Republika Srpskas hær, den bosnisk-serbiske hær skabt ved opdelingen af forbundshæren JNA i maj 1992 – men stadig bevæbnet, lønnet og i stort omfang styret fra Beograd.

Litteratur

Eriksen, Jens Martin og Frederik Stjernfelt (2003): *Hadets anatomi*, København: Lindhardt & Ringhof.

Eriksen, Jens Martin og Frederik Stjernfelt (2004): *Krigens scenografi*, København: Lindhardt & Ringhof.

Hoare, Marko Attila (2004): *How Bosnia Armed*, London: Saqi Books.

Kohlmann, Evan (2004): *Al-Qaida's Jihad in Europe*, Oxford: New York: Berg Publishers.

Zulfikarpasic, Adil (1988): *The Bosniak*, London: Hurst & Company.

For en mere fuldstændig bibliografi, se Eriksen og Stjernfelt 2003, 2004

